Tartu Riiklik Ülikool
Üldise Ajaloo Kateeder

Suurriikide võitlus

Eesti- ja Liivimaa pärast XVIII sajandi 1. veerandil, eriti a. 1700

Diplomitöö

Aster Muinaste
Juhendaja: dots. J. Konks

Tartu 1956

Sissejuhatus

Käesoleva töö „Suurriikide võitlus Eesti- ja Liivimaa pärast aastatel 1710" peab käsitama üht tähtsamat etappi Balti mere ja tema äärsete maade ajaloost ning kõllaltki komplitseeritud perioodi rahvusvahelistes suhetes.

21 aastat kestis Põhjasõda (1700.-1721.a.), mida peeti Balti mere ja Baltimaade valdamise pärast. See ei olnud mitte ainult sõjaks Vene ja Rootsi vahel, vaid oli tihedais sidemeis kogu rahvusvahelise eluga. Euroopas toimus XVIII saj algul peale Põhjasõja veel Hispaania pärilussõda (1701.-1713./14.a.). Mõlemad sõjad olid omavahel tihedalt seotud, kuigi nad arenesid kumbki omaette ja ei liitunud ühiseks üldiseks sõjaks. Mõlemad sõjad tingisid suuri muudatusi Euroopas ja nende tagajärjel toimus jõudude ümbergrupeerumine.

Töös on kõigepealt püütud anda lühike ülevaade Baltikumist enne XVIII sajandit, kuna juba VIII ja IX sajandil võib määrcida Balti mere kõllaltki suurest osatähtsusest Euroopa rahvaste elus. Tegelikult olid vastuolud ja

vastandlikud leerid võitluses Balti mere ja Baltikumi pärast välja kujunenud ammugi enne XVIII sajandit. Eriti XVII sajandi lõpu võib juba vaadelda seri otsest ettevalmistusperioodi otsustavaks sõjakäiguks. Samuti on ainult lühidalt käsitletud Põhjasõja esimest perioodi a. 1700-1709, millal Vene väed vallutasid Ingeri maa, Narva ja Tartu ning asutati Peterburg. Tähtis oli sellal veel sõjategevus Poola ning Ukraina territooriumil, kus 1709. a. toimus saabus Poltaava lahing, mis saigi pöördepunktiks kogu Põhjasõja käigus. Sellega oli antud otsustav löök Rootsi vägedele. Alles nüüd sai võimalikuks Baltikumi alistamise lõpuleviimine.

Selle töö peaeesmärgiks ongi näidata 1710. a. sündmusi Eesti- ja Liivimaal, mis lõppesid nende alade ühendamisega kasvava Vene impeeriumiga. Sündmusi on püütud seostada rahvusvahelise olukorraga, sest on teada, et iga sammu siin jälgiti teravalt kõigi Balti merest ja Baltikumist huvitatud riikide poolt leides kas poolehoidu või pahameelt ning vastutöötamist.

1710. a. koondati Vene väejuhatuse poolt

Baltikumi küllaltki suured väekoondised, kes võtsid osa operatsioonidest Riia, Dünamünde, Tallinna, Pärnu ja Kuressaare all. Üks peatükke ongi pühendatud Vene väge-de sõjalisele tegevusele nende viimaste Rootsi tugipunktide vallutamisel. Kuid Baltikumi küsimust ei otsustatud ainult rel-vadega. Väga suurt osa etendas siin oma poliitiline tegevus, mis kasutati ära kohaliku balti-saksa aadli Rootsi-vastaseid meeleolusid. 1710. a. kapitulatsioonid, Akkord-punktid ja generaalkonfirmatsioonid andsid Balti provintsidele võrdlemisi avara autonoomia lähtudes Vene riigile positsiooni kindlustamise vajalikkusest Balti mere ääres, arvestades sealjuures aadliimpeeriumi olemust.

Peatükis, Kapitulatsioonid ning balti aadli ja linnade privileegide generaalkonfirmatsioonid. Vende tähtsus võitluses Baltikumi pärast" on püütud anda ülevaade nende aktide tõelisest olemusest ja eesmärkidest, paljastades ühtlasi balti-saksa ideoloogide vaateid, mis igati püüdsid kaitsta Baltikumis kehtivat korda, eriti nii seda feodaalse formatsiooni nähtust, balti eri-

korda, hakkas järjest tugevamini õõnestama kapitalistlike suhete areng.

Kuid 1710.a. polnud Põhjasõda veel lõppenud. Järgnevate 11 aasta jooksul jätkus võitlus Baltikumi pärast, nüüd aga juba mitte enam otseselt Eesti- ja Liivimaa territooriumil.

Ajaloolist materjali XVIII sajandi 1. poole kohta on tundma õppinud ja käsitanud oma teostes, artiklites ja kirjades marksismi-leninismi klassikud. Töös on lähtutud vastavatest klassikute põhimõtetest, sündmuseiseloomustest ja hinnangutest. Kahjuks polnud kättesaadav E. Narvei „Secret Diplomatic History of the 18th Century", mida tuli tsiteerida teiste teoste kaudu.

Põhilise materjalina töö kirjutamisel on püütud kasutada allikmaterjale, mida Põhjasõja perioodi kohta on rohkesti trükis avaldatud. Juba XVIII saj. avaldati mõtteklusi sõja põhjuste üle (Рассуждение...) kui ka ülevaateid Vene vägede sõjalistest operatsioonidest („Книга Марсова", „Краткая или подлинная записка"). On kasutatud Peeter I avaldatud kirju ja korraldusi. Vene väegade liikumisest, lahingutegevusest jne. infor-

meerisid Vene väejuhid feldmarssal Šeremetjev, Repnin jt. oma kirjadega Peeter I. Poola Poltaava lahingut 1709. a. saabus Venemaale rida diplomaate-saadikuid Lääne-Euroopast (Whitworth, de Baluze jt.), kes kõik järjekindlalt saatsid oma valitsustele teateid sündmustest Venemaal. Vende rikkalik kirjavahetus on avaldatud Vene Ajaloo Ühingu kogumikus (köide 34, 40, 50). Taani saadik Just Juelilt on säilinud tema päevik.

Kõigist neist dokumentidest võis saada mitmekülgset faktilist materjali kui ka sõjaaegsete seisukohti ning hinnanguid. Kokkuvõtlikud artiklid Riia ning Tallinna piiramise ja kapituleerimise kohta on avaldanud A. Buchholtz ja V. Greiffenhagen, kumbagi mõlemate tööd põhinevad linnaarhiivide materjalidele.

XIX saj. lõpul avaldati C. Schirreni ja E. Winkelmanni poolt mitmest Eesti- ja Liivimaal sõlmitud kapitulatsioonid ja teised sinna puutuvad dokumendid. 1865. a. avaldas C. Schirren Liivimaa maapäevade protsessid aastatest 1681-1711. Kõigi nende aktide avaldamise eesmärgiks oli mõtte-räägiga fakte ise enda eest.

Kuid need faktid ei räägi nad balti-saksa ideoloogide seisukohalt 1960-ndail aastail Juri Samarin oli esimene, kes püüdis tõestada balti paruniteteooriat. Sellele järgnes rida poleemilisi töid ühelt (Y. Samarin, M. P. Pogodin jt.) ning teiselt poolt (C. Schirren, Th. von Bunge jt.), millele järgi on võimalik tutvuda nii Venemaal kui ka Balti provintsides levinud vaadetega balti erikorrale ja tema alustele.

Põhjasõjaga seoses olevaid küsimusi ja sõjasündmusi käsitavad kõigi Baltimaade ja nendest provintsidest kuulsatud riikide ajalood, milledest osa on ilmunud juba enne Oktoobrirevolutsiooni Venemaal või ka peale seda sodanlikes maades (C. Соловьев, „История России", М. Автономов, „История Швеции" jt.), kust samuti võis saada peamiselt üksikfaktide sündmuste kohta. Just üldise arengu näitamine ja riikidevahelised suhted ei leia siin õiget marksistlikku valgustamist, mida aga võib saada NLiidus peamiselt Teaduste Akadeemia väljaannetena ilmunud Nõukogude Liidu ning ka üksikute liiduvabariikide ajalugudest (. История Украинской

СССР", „История Латвийской ССР" jne.).

Peale eelpoolmainitute on töös kasutatud veel mida monograafiaid ja ajalehtede ning ajakirjade artikleid, mis puudutavad XVIII sajandi algperioodi sõjalisi ning ka diplomaatilisi küsimusi. Tähtsamatena neist võib nimetada Л.А. Жукова „Русско-английские отношения при Петре I", mille autor arhiivmaterjalide ja dokumentide publikatsioonide põhjal valgustab eriti Venemaa ja Inglismaa suhteid.

Teiseks enamkasutatud monograafiaks on Я. Зутис „Остзейский вопрос", kus balti küsimust käsitatakse peamiselt sisepoliitilisest vaatekohast ning näidatakse ühiskondlikult ära Vene poliitika peasuunad, eesmärgid ja ülesanded Balti mere äärsetel aladel.

1.

Võitlus Eesti- ja Liivimaa pärast a. 1700-1709.

Balti meri, see on Põhja-Euroopas asuv Atlandi ookeani sügavalt mandrisse tungiv osa, millesse pääseb läbi kitsaste ja madalate Taani väinade.

Balti meri on väga tähtis kaubanduslikult ja soodne laevaliikluseks. Põhjapoolne osa Balti merest on küll keskmiselt 70-210 päeva aastas jääkatte all, kuid lõunapool Liepajat külmub meri ainult eriti karmidel talvedel lühikeseks ajaks. See võimaldab siia rajada häid sadamaid. Siseveega on ta ühendatud rea suurte jõgedega (Neeva, Väina, Neemen, Visla, Oder).

Balti meri mõjustab kõigi teda ümbritsevate maade majanduselu arengut, olles samal ajal oma asukoha poolest tähtis sõjalis-strateegilises mõttes. Ta on juba kõige vanematest, aegadest alates etendanud tähtsat osa Euroopa rahvaste elus. Ülevõimu pärast Balti

merel on võideldud sajandite vestel. Peale Balti mere ääres asuvate maade olid siinsest vaubandusest ning sõjalis-strateegilistest punktidest huvitatud ka Lääne-Euroopa riigid, eeskätt Inglismaa ja Holland.

XVII sajandi lõpul valdasid Balti mere äärs asuvaid maid Rootsi, Poola, Brandenburg ja Taani, milledest tähtsaim oli sellel perioodil Rootsi.

Rootsi oli vajunenud suurvõimuks. Talle kuulusid peale territooriumi Skandinaavia poolsaarel Soome, Karjala, Ingeri, Eesti- ja Liivimaa ning alu Põhja-Saksamaal.

Rootsis arenes XVII sajandi viimastel aastakümnetel välja absolutistlik kord. Selleaegne kuningas Karl XI (1660.-1697.a) ei olnud väejuht, vaid pigem spetsialist administratiiv- ja finantsalal. Teiste reformide kõrval oli suure tähtsusega läbiviidud sõjaväereform, mis pidi Rootsile andma hästi organiseeritud sõjalise jõu.

Feodaalse killustumuse likvideerimiseks olid juba olemas majanduslikud

eeldused. Kiiresti hakkas arenema Rootsi mäetöönidus. Kasvas raua, vase ja tõkati väljavedu viiti Inglismaale. Kasvasid Rootsi linnad.

Samal ajal suurenes ka nõudmine teraviljale, mida saadi mitmekordselt teraviljajaoonidest – Rootsi koloniaalprovintsidest Baltikumis.

Peale surmaga Karl XI surma 1697.a. sai Rootsi troonile noor Karl XII (1697.–1718.a.). Valitsuse sisepoliitika jäi esialgu endiseks. Samaks jäi ka välispoliitiline suund. See oli Balti merel valitsemise pärast peetava võitluse jätkamine, kuna sellest olid huvitatud Rootsi aadel ja kaupmeeskond, kes said Baltimaade kaupade monopolsest müügist Lääne-Euroopas suuri tulusid. Rootsi ise oli suhteliselt vaene ja nõrgalt asustatud riik kõigest 2 miljoni elanikuga, sellal kui tema territoorium ulatus 16.000 ruutmiilile.[1] Mõõdapäärasmatu oli ruute sissetulekuallikate leidmine. Vastavalt sel ajal

---

1 Осипов, К., Разгром шведских интервентов, lk. 10

levinud vaatele, et „sõda toidab sõda", olid Rootsi poolt vallutatud maad ja linnad sellega sissetulekute allikaks, mis andis võimaluse katta suurema osa sõjalistest väljaminekutest.[1]

Baltikumis tuli Rootsil kokku põrgata nii Venemaaga, kus XV sajandil oli alanud feodaalse monarhia ja tsentraliseeritud riigi kujunemine. Juba sellel perioodil oli Vene riik võitlusele väljapääsu eest meredele, mis oli kõigi tollaste maa majanduslikkusega seonduvate. Sellest oli tingitud ka Liivi sõda a. 1558-1583, mis Ivan IV. Julma tõttu järele pidi andma Venele väljapääsu Balti merele ja avama ühendusteed Euroopaga.[2]

Sõda lõppes küll Venemaale ebaõnnestumult, kuid Moskva riigi välispoliitika suundus nüüd üha enam läände, kus jätkus võitlus Poolaga Ukraina ja Valgevene maade pärast ja Rootsiga väljapääsu pärast Balti merele. Lõunas tuli võidelda Türgiga väljapääsu eest

---

1 История Латвийской ССР, т. I, lk. 252
2 Архив Маркса и Энгельса, т. VIII, lk. 165

Mustale merele.

Baltimaade ja Türgi küsimus liitlasid Moskva riigi XVII sajandil Lääne-Euroopa poliitika põhiprobleemide ringi. Moskva soov ja tugevnemine tõmbasid endale Lääne-Euroopa riikidest esmalt Inglismaa ja Hollandi tähelepanu. Tugevdamist oma majanduslikke ja sõjalis-poliitilisi positsioone, astus Moskva võrdõiguslikku liikmena tähtsamate Lääne-Euroopa riikide ringi.

Rootsi sõjalise võimsuse soov XVII saj. ja rootslaste vallutused Baltikumis olid kutsunud esile ka teiste Balti mere äärsete riikide tugeva rahulolematuse. Nad ootasid vaid sobivat momenti, et astuda võitlusesse Rootsiga ja osutusid nii Venemaa liitlasteks.

Poola kaubanduslikku suhtlemise raskuspunkt oli juba XV saj. lõpul kandunud üle Mustalt merelt Balti merele, kus ka tema põrkas kokku Moskva-Venemaa, Taani, Brandenburgi ja Rootsiga. Siit tulenesid XVI-XVII saj. lakkamatud sõjad. 1629. a. Altmargi ja 1660 a. Oliva rahu põhjal saatas Poola oma peami-

sed positsioonid Balti merel ja oli suunitud leppima Rootsi ja Brandenburgi tõusuga oma valduste arvel.

1697. a., pärast ägedat võitlust, sai Poola troonile August II (Saksi suurvürst Friedrich August I) kes oma veidi ootamata valimisvõidu eest oli tänu võlgu suure Vene valitseja Peter I toetusele. Vene valitsus, olles otsustavalt vaenulik Prantsusmaa kandidaadi suhtes, eelistas neutraalsemat kandidatuuri, mis ei oleks radikaalselt muutnud Poola välispoliitilist programmi. Poolas ei taheteud lõplikult loobuda varem kaotatud territooriumidest Balti mere ääres.[1]

Oma mõju laiendamisest Balti merel oli huvitatud ka Taani. Osavõtt suurtest rõdadest XVII saj. ei andnud Taanile midagi. 1658. a. Roskilde rahulepingu järgi piidi Taani veel loovutama Rootsile oma valdused Lõuna-Skandinaavias (Blekinge, Skone, Halland). Sajandi lõpul oli Taani teel selle poole, et lahendada vastavalt oma soovidele Holstein-

---

1 Манжеевич, А. Я., Очерки по истории Польши, lk. 43 vrdl. История Польши, m. I, lk. 282

Gottorpi küsimus: Anastada valdused, mis kuulusid Ülesvig-Holstein-Gottorpi hertsogile, kes aga oli abielus Karl XII õega. Rootsil ja tema liitlastel õnnestus Taani plaani takistada, millest Rootsi ja Taani vahel algas aastaid kestnud diplomaatiline võitlus.

Samuti ei võinud Rootsi kindel olla oma koloniaalprovintsidele, kellega tal ei olnud kuigi kindlaid sidemeid. Eesti- ja Liivimaad nimetati küll Rootsi viljaaidaks, kuid ühekülgne teraviljatootmine kahjustas kõigi teiste siinsete majandusharude arengut. Eesti ja Läti talupoegade olukord halvenes pidevalt. Nad kannatasid ränga ekspluateerimise all, mis tekitas teravaid klassivõitluse.

Balti-saksa aadlit puudutas kõige teravamalt Karl XI poolt läbi viidud mõisate reduktsioon, mida mõisnikud igati püüdsid takistada. Nende vastupanukatsed surusti aga valitsuse poolt maha. Aadel hakkas otsima uusi liitlasi. Liivimaa aadli hulgas organiseeriti vandenõu, kusjuures selle aadliopositsiooni juhiks oli J. R. Patkul.

1698. a. sügisel ilmus Liivimaalt põgenenud sunnitud J. R. Patkul Varssavisse ning võeti August II teenistusse. Siin arendas ta plaani luua liit peaaegu kõigi Rootsi vastu Taani, Brandenburgi, Poola ja Venemaa osavõtul. Venemaa pidi selle plaani järgi saama Ingeri ja Karjalamaa, mille lasta teda Narvani —, kuna Eesti- ja Liivimaa pidid jääma Poolale. Selline plaan oli August II vastuvõetav ja ta alustaski läbirääkimisi Taani kuningaga.[1]

Oma eelkäijate mitmesajandiliste võitlustraditsioonide vaimus karavatatud ja hästi organiseeritud riigitelgedest suutis endast mõjukat poliitilist jõudu, mis varduvalt avaldas vastupanu Poola ja Rootsi kuningatele, kes need püüdsid tungida kaldale balti aadli privileegidele.[2]

Nii olid juba XVII sajandil kerkinud päevakorda need välispoliitika ülesanded, mille lahendamisega tuli tegelda XVIII sajandil

---

1 Кафенгауз, Б. Б., Петр I, lk. 46-47

2 Зутис, Я., Освейский вопрос, lk. 48

Euroopas olid kujunenud kolm peamist rahvusvahelist vastuolude sõlmpunkti, kolm konfliktikollet, millised iga hetk võisid saada sõja puhkemise põhjusteks. Need kolm sõlme põimusid üksteisega, mõjustasid üksteist, luues kõige ootamatumaid ja keerulisemaid kombinatsioone rahvusvahelistes suhetes. Nendest konfliktikolletest olid: 1.) Lääne - Euroopas vastuolud Hispaania, Prantsusmaa, Inglismaa ja Hollandi vahel; 2.) Lähis-Idas tekkis XVII saj. ja kujunes lõplikult XVIII saj. idaküsimus; 3.) Kirde - Euroopas pidasid Põhjamaade suurvõimud juba kolme sajandi vältel ägedat võitlust Balti mere valitsemise pärast.

Baltimaade küsimus polnud kaugeltki veel lahendatud ja ta seisis endiselt rahvusvahelise poliitika keskkuses. Majandus-ajaloo andmed kõnelevad balti kaubanduse kiirest kasvust XVII saj. keskpaigu ning ühes sellega Poola, Hollandi, Taani, Rootsi ja Inglismaa elulistest huvidest tema vastu.[1]

---

1 Gurin, I., Nüinimetatud „muldne Rootsi aeg"; „Eesti Bolševik", № 9, 1948, lk. 20

Venemaa kohta aga ütleb K. Marx, et üksksi suur natsioon ei ole exjsteerinud ega ole võinud existeerida nii kaugel kõigist meredest, ... kunagi pole üksksi suur natsioon sellega rahule jäänud, et ta mereranniknud ja jõgede suudmed oleksid temast ära lõigatud. Venemaa ei võinud jätta rootslasta kätte Neeva suuet, mis oli loomulikuks väljapääsuteks tsivilisatsiooni tuuntamisel.[1]

Venemaa oli kujunenud hiigelsuuresks Ida-Euroopa riigiks, kuid talle oli pääs vaid Valgele merele, mis oli jäävaba kõigest 4 kuud aastas ja asetses kaugel Lääne-Euroopa riikidest. Ta pidurdas riigi arengut ning raskendas kaitset. Venemaa iseseisev areng tugeva, ühtse ja sõltumata riigina oli võimatu väljapääsuta merele. Vajadus mereranniknute järele muutus seda tungivamaks, mida enam tugevnesid ja laienesid Venemaa väliskaubanduslikud sidemed Lääne-Euroopa riikidega.

---

1 K. Marx, Secret Diplomatic History of the 18th century; Tsiteeritud: NSVL ajalugu, I kd., lk. 462

Kaubanduslike sidemete laiendamise vajadus ornaconda sõltus XVII saj. ülevenemaalise turu kujunemisest. V. I. Lenin märgib seda kui vene ajaloo uut aega, mida iseloomustab „... elavnev kaubavahetus üksikute piirkondade vahel, järkjärgult kasvav kaubakäive, väiksete kohalike turgude liitumine ühtseks ülevenemaaliseks turuks."[1]

XVII sajandilt päris Venemaa nii siis kaks lahendamist vajavat keerulist probleemi: Türgi ja Rootsi küsimuse, mille edukast lahendamisest sõltus edasine Venemaa normaalse arengu kindlustamine. Nende probleemide lahendamisele asuski Venemaa uus tsaar Peeter I (1696.-1725. a.).

Oma valitsemise esimestel aastatel pööras Peeter I peamise tähelepanu Musta mere probleemile ja koondas jõude võitluseks Türgiga. 1695. ja 1696. a. toimusid kaks sõjakäiku Azovi alla.

Võitluses Türgi vastu otsustas Peeter I kaasa tõmmata Lääne-Euroopa riike ja selleks astus teele 3 saadikust ja 250-mehe-

---

1 V. I. Lenin, Teosed, 1. kd., lk. 134

liest vaasvonnast võõsnes „suur saatkond", millega Peeter I va ise vaasa läks. Saatkond pidi võõlastama Austriat, Inglismaad, Taanit, Madalmaid, Veneetsia vabariiki ja paavsti ning vormu leppima ühise sõjavõõu suhtes Türgi vastu. Samuti taheti tutvuda mere- ja sõjaasjandusega Lääne-Euroopas ning kutsuda Venemaale spetsialiste sõjaväe ja laevastiku jaoks.

10. märtsil 1697. a. sõitis „suur saatkond" Moskvast välja. Sõideti läbi Rootsi Liivimaa, millest esimesed muljed ei olnud kuigi meeldivad. Teeolud olid halvad. Maal valitses nälg (1695-97. a. suur nälg) ja oli rasvusi moona ning küüdiga.

Aprilli lõpul jõuti Liibavisse „. . . seal ta nägi lõpuvs seda merd, nii tuttavat talle Varjaagi (mere) nime all, . . ."[1]

Lääne- Euroopas viibis saatkond ajal, mil rahvusvaheline olukord oli väga keerukas: oli kujunemas nn. Hispaania pärilussõda. Sellistes tingimustes ei andnud läbirääkimised liidu

---

1 Устрялов, Н., История царствования Петра Великого, т. III, lk. 31

ühe Türgi vastu tulemusi. Türgivastase koalitsiooni loomine ebaõnnestus. Näites, et antud rahvusvahelise olukorra juures on võimatu läbi murda Rootsi mere, kerkis ruttu esile vana Põhja Liidu plaan Rootsi vastu, mille järgi tuli vallutada Baltikum või ääremisel juhul Ingeri ja Karjala.

Nii asendati esialgne ühisrinne – nõjakäik Türgi vastu – Balti mere rannikute vallutamise ühisrindega. „Peetri välispoliitika jõud seisis selles, et ta ei keskendunud enda mitmele probleemile, vaid keskendus ühele; sellele ühele probleemile ta allutas kõik oma diplomaatia pingutused, õelides ära teiste täitmisest, kui need ei seisnud esimeses järjekorras."[1]

XVIII saj. algul oli ka rahvusvaheline olukord Euroopas sobiv Venemaale Balti mere äärsete maade vallutamiseks. Suured Lääne-Euroopa riigid valmistusid sõjaks Hispaania pärilusesõja pärast. Hispaania ja Prantsusmaa vastu tekkis koalitsioon: Inglismaa, Holland, Austria.

---

1 История дипломатии, т. I, lk. 277

Lõja ettevalmistused ei võimaldanud nüüd neil enam segada vahele Põhja Liidu moodustamisele. Peeter I „... hindas täielikult Venemaale hämmastavalt soodsat situatsiooni Euroopas. Ta nägi selgesti, märkis ära ja hakkas ellu viima Vene poliitika reajooni..."[1]

„Suure saatkonna" tagasipöördumisel Lääne-Euroopast Peeter I kohtus 1698.a. augustis Ukraina linnakeses Rava's August II ning arutas temaga Rootsi-vastase võitluse perspektiive. Läbirääkimisi peeti täielikus saladuses ja mõlemad pooled olid neist väga huvitatud.

Rava kokkuleppe peamiseks küsimuseks oli koalitsiooni loomine sihiga tagasi vallutada Rootsi poolt Balti mere ääres haaratud maad. Venemaale see tõstas väljapääsu Balti merele. August II arvestas, et vallutamud Liivimaa, ta tugevdab oma positsioone Poolas. Liiski ei mindud siin veel kaugemale suulisest kokkuleppest. Kirjalik leping sõlmiti 1699.a. novembris Preobraženski külas

---

1 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. II, lk. 12

Moskva läheduses, kus juures August II kirjutas sellele alla ainult Vaksi kuurvürstina. Poola-leedu feodaalide mõjuandvad ringkonnad olid sõja vastu Rootsiga. Preobraženski liidulepingu järgi Vaksi väed pidid alustama sõjategevust Rootsi vastu Eesti- ning Liivimaal. Peeter I lubas tegutseda Karjalas ja Ingeris. Tal määras ka liitlaste pretensioonid.

Sõjategevust pidid Vaksi väed alustama koos Venemaa peale rahu sõlminust Türgiga. Peale selle määrasid mõlemad pooled Brandenburgi kuurvürsti saatkonnamisest liitu. August II lubas mõjustada Poolat. Veel lubasid liitlased mitte astuda separaatsetesse läbirääkimistesse.

Preobraženski liidulepingu sõlminise järele ratifitseeris Peeter I 1699.a. detsembris liidulepingu Taaniga, mis nägi ette vastastikust sõjalist abi. Ka siin kohustusid mõlemad pooled pidama sõda Rootsi vastu liitlastele sobiva rahuni.

Nii moodustati 1700. aastaks lõplikult Põhja liit, kus iga liige taotles loomulikult oma eesmärke, millised

vaid ajutiselt olid nihutatud taha-plaanile.

Rootsi ajaloolane J. Andersson kirjutab, et kui Rootsi Taani suhtes teostas energilist piiramispoliitikat, siis Rootsi enda vastu valmis – kuigi esialgu varjatult – veelgi võimsam plaan. Läbirääkimised olid viinud kolmikliidu moodustamiseni, mille teravik oli suunatud Rootsi vastu. Ükski Rootsi valitsus ei teadnud veel küllalt vana midagi teda ähvardava hädaohu suurusest, kuna nii August II kui ka Venemaa oskasid hästi varjata oma plaane nõbvalikke suhete maskiga.[1]

Samal ajal luges Rootsi oma liitlaseks Inglismaad ja Hollandit, kes olid sõlminud Rootsiga liidulepingu 1698.a. mais ja suunatud selle 1700.a. jaanuaris.

Prantsusmaa oma saatis Rootsiga 1698.a. juulis sõlmitud liidulepingu, kusjuures Prantsuse diplomaatia pani Rootsile kui oma traditsioonilisele (aga mitte alati truule) liitlasele suure lootuse.

---

1 Андерссон, И., История Швеции, lk. 234-235

Lääne-Euroopa riigid tahtsid ära hoida Venemaa väljaastumist Poolt vastu sing püüdsid siduda Venemaad nõjas Türgiga. Ta oleks ka Türgilt võtnud võlimalu-se astuda Inglismaa ja Hollandi liitla-se Austria vastu, kelle jõud siis oleksid täielikult vabanenud võitluses Prantsusmaaga.

Teisel juhul oleks Poolt Prantsusmaa liit-lasena tõmmanud enda vastu vägesid maal või inglasi ja hollandlasi merel ja surgendanud nii Prantsusmaa olukorda.

Sel viisil ei võinud rahvusvahelised vas-tuolud Ida-Euroopas jätta sügavalt mõ-justamata kogu Euroopa riikide süsteemi, kogu rahvusvahelisi suhete saarti Euroo-pas.

Põhja Liidu liikmed, aga asusid vasta-valt saavutatud kokkulepetele peagi ellu viima omi plaane.

1700. a. veebruaris tungisid Taani väed ilma sõja kuulutamiseta Liivimaa piiri-desse ja asusid piiramaa Riia linna. Põhjasõda oli alanud.

Tõgutsedes ainult Taani kuningriigina ei suutnud August II siiski Riia valluta-mist lõpule viia ja katkestas ootama-

tult püramise. Prantsuse diplomaatia toetusel astus August II salajärjestesse suhetesse Karl XII, lootes sealjuures võlmida kasuliku rahulepingu ja suunata vastased ainult Venemaa vastu.

Poola, vaatamata kuninga osavõtule sõjast, jätkas neutraliteedi säilitamist.

Taani ründas 1700. a. märtsis Holstein-Gottorpi hertsogkonda, kuid sai peagi raskesti lüüa. Otsustavat osa olid sellis etendamas Inglise valitsevad ringkonnad, kes püüdsid algul mõjutada Taanit diplomaatiliselt. Kui see ei mõjunud, saadeti Balti merre eskaader, mis pommitas Kopenhaagenit. Inglise ja hollandi laevade kaitse all teostasid Peetri väed dessandi Taani rannikule ja sundisid taanlased kapituleeruma.

Travendali rahuga 8.(18.) VIII 1700. a. taagastas Taani Peetrile vallutatud maaalad. Ühe Põhja Liidu liitlase, Taani, väljalangemine sõjast tähendas seda, et süüd polnud enam võimalust sõdida Peetriga merel, kuna nii Venemaal kui Saksamaal puudus laevastik. Peetri aga sai rahuliku tagala.

Venemaa sai sõjategevust Rootsi vastu alustada alles pärast vaherahu sõlmimist Türgiga 1700.a. juulis (Konstantinoopoli leping). Inglismaa ja Holland püüdsid igati takistada rahu Venemaa ja Türgi vahel, sest nad nägid selles sõjas tegurit, mis aitaks ära hoida neile soovimatut sõda Põhja-Euroopas.

Türgi aga oli sõrgestatud alles äsja lõppenud sõjast Euroopa riikidega, mille järgi ta sai võidetud pool Podoolia leppima rasketes rahutingimustega (Karlowitzi rahu 1699.a.). See sundis teda rahule Venemaaga, kes oli nüüd sõlminud endale taagala lõunas ja saanud vabad käed võitluseks Balti mere rannikul.

Kohe, kui teade vaherahust jõudis Moskvasse, kuulutati 9.(19.) VIII sõda Rootsile. Ettevõtjate tõotati kuningaehaõiglust ja ehameeldivust, mida Peeter I oli tulnud taluda läbirääkimistel Riiast 1698.a.[1]

---

1 Устрялов, Н., История царствования Петра Великого, т. IV, ч. II, lk. 1 ja 145
vrdl. Соловьев, С., История России, т. XIV, lk. 319

Vene väed saadeti viibimatult Balti mere suunas – Hugerisse.

Venemaa tegelik asumine võitluses Balti mere pärast ei leidnud toetust Euroopa riikide hulgas. Nad ei tahtnud mingil määral aidata Venemaad plaanide teostamises, mis nägid ette väljapääsu Balti merele ning iseseisvat kaubandust Lääne-Euroopaga. Balti mere äärsed linnad, peamiselt Riia, Tallinn ja Narva omasid sajandite jooksul kujunenud kaubanduslikke sidemeid Skandinaavia, Hollandi, Põhja-Saksa linnade, Inglismaa, Prantsusmaa ja teiste Lääne-Euroopa maadega. Hollandi, Inglise ja Põhja-Saksa linnade kaupmeestel oli siin kaubaladusid ning varandusi. Hollandi ja eriti Inglismaa valitsevad ringkonnad, kes väljendasid inglise kaubanduslike töötuslikku sõdalusse huvisid, ei soovinud Venemaa nõrgalist, majanduslikku ja poliitilist tugevnemist. See oleks olnud vastolus Inglismaa soovidega allutada Venemaa majanduslikult. Samuti ei tahtnud nad Baltikumis enne tugeva võimu kujunemist.

just Inglismaa pidi osutuma „peamiseks toeks või peamiseks takistuseks Peetri plaanidele." 1

Põhjasõja algus oli Venemaale küllaltki ebaedukas. 1700.a. septembri lõpul roondati Vene väed Narva alla ja piirati ümber. Rootslaste peakindlus. Rootslased võtsid kohe tarvitusele abinõud Narva kaitseks ja siia saabunid Rootsist saadetud nõjaväed Karl XII juhtimisel. Rootsi väed Liivimaal teostasid seni kaitsetantsivat. Narva piiramine Vene vägede poolt ei olnud nõjaliselt küllaldaselt ette valmistatud. Piiramine venis pikale ja nii 19. XI 1700.a. toimus äge ja verine Narva lahing, siis paljud asjaolud olid Rootsi vägedele soodsamad. Rootslased saavutasid edu. Narva lahing oli suureks õpetuseks venelastele: „Narva oli erimeelseks suureks ebaõnnestumiseks tõusvale natsionale, kes isegi kaotuse otsas muutus võidu tõõmiistajaks." 2 Peale Nar-

---

1 K. Marx, Secret Diplomatic History of the 18th century, Tsiteeritud: Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 8

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. X, lk. 227

vat 1701.-1704..a. jooksul oli Vene nõjavägi reorganiseeritud ja ümber relvastatud ning näitas end peagi võitudes.

Rootslased, aga ei pidanud Vene nõjavõge enam tõsiseks vastaseks ning arvasid, et see on täiesti löödud. Saltikumi jäeti ainult 15.000 meest, kelledest 8.000 tegutsesid Schlippenbachi juhtimisel Tartu ümbruses ja 7.000 Cronhjorti juhtimisel Ingeris.[1]

Rootsi peajõud liikusid Kiia suunas, ületasid võitlustega Väina jõe ja löid purustavalt Saksi vägesid, kes asusid jõe paremal kaldal. Vallutati Kuramaa hertsogkond. Kuna poolakad ei kõrvaldanud August II troonilt, siis alustasid rootslased võõdaka Poola vastu: Karl XII saatis oma võed Varssavi juurde ja sealt edasi Krakovi suunas. 1702. a. Klišovi juures Rootsi võed kohtusid Saksi armeega ja Poola kuninglikku armeega, mis oli spetsiaalselt loodud sõjaks Karl XII vastu. Rootsi võed saavutasid siin täielikku võidu. Aasta pärast vallutasid rootslased tugevasti kindlustatud Toruni kindluse Visla vasakjõeksul ja hakkasid nüüd valitsema

---

1 Telpukhovski, B. L., Põhjasõda, lk. 64

maa tähtsaimate jõgede süsteemi ule.

Samaks ajaks olid Vene väed Šeremetjevi juhtimisel arendanud edukat sõjategevust Balti mere rannikul, kuhu venelased olid sellaks ajaks koondanud umbes 60.000 meest.[1]

29. XII 1701. a. Erastvere lahinguga tõrjuti rootslased Kagu-Eestist välja. 18. VII 1702. a. purustas Šeremetjev Hummuli juures rootslaste väliväe. Schlippenbach põgenes ratsaväega Pärnu; kogu.ta jalaväägi langes kohapeal. Tugeris piirati ümber ja vallutati Nõteborg, mille Peeter I nimetas Šehlisselburgiks.

1703. a. langesid Vene väe hoopide all Rakvere ja Viljandi. Liikudes alla mööda Veevat vallutas Vene sõjaväägi 1. V 1703. a. Ohtajõel Rootsi kindluse Nyenskansi. Jänisaaril püstitati Peeter-Pauli kindlus, mille kaitse all hakati rajama Peterburi linna.

Sellega oli pandud alus impeeriumi uuele pealinnale. K. Marx seob Peeter I kogu välispoliitika edasise suuna Peterburi ehitamisega, kui ta rajas uue pealinna esimesel tema poolt vallutatud maalapil Balti mere rannikul, peaaegu ühe kahurilasu kaugusel

---

1 Tšubinšovski, B. Ž., Põhjasõda, lk. 58

piirist, andes sel viisil ettevalmistatult oma valdustele ekstsentrilise tsentrumi, mis „..., osutas kohe perifeeriale, miida veel oli tarvis vallutada."[1]

Loodi Balti meresõjalaevastik, mis eduvalt tõrjus Rootsi laevastiku üha rohkem lääne. Samal ajal loodi laevastik ka Peipsil, mis 1704.a. lõpuks täielikult viis Rootsi sõjalaevastiku 13.VII 1704. a. vallutati Vene väegede poolt ründamisega Tartu ja 9.VIII 1704.a. Narva.

1701.-1705.a. Baltikumis toimunud võitluste tulemusena oli nüüd purustatud müüt Rootsi väegede võitmatusest. Rootslaste kaotused Baltikumis olid nii suured, et nad 1702. a. suvest alates vältisid suuremat väliväegede koondumist ja hoidusid nende kätte jäänud kindlustatud linnade varju.

Vene väejuhatuse strateegiline plaan oli teostatud: Soomes tegutsevad Rootsi väed olid valdatud Eesti- ja Liivimaal asuvast väegedest, samuti ka Karl XII enda armeest. Venemaa oli laial rindel pääsenud Soome lahe ääre.[2] Inglise diplomaat Whitworth teatas juba Moskvast, et 1705.a. kavatsetakse

---

1 K. Marx, Secret Diplomatic History of the 18th Century, Tsiteeritud: NVKP ajalugu, I kd., lk.465

2 Narotšnitšnaja, V. V., Peeter I, lk. 68

asuda piirama Riiat või Pärnut.[1]

Kuid 1704. a. lõpuks muutus seisukord Poolas sedavõrd ebasoodsaks ja Venemaa oli suunitud jälle pöörama rohkem tähelepanu sündmustele seal. Poolasse tuli saata tõhusamaid jõude.

Rootslased ei arvestanud Poola neutraliteeti. 1704. a. asendas Karl XII Poola troonil August II oma marioneti Stanislaw Leszczynskiga, kellega ta. sõlmis rahu liidu. Rootslased said õiguse kaubelda tähtsamates Poola linnades ja osta sõbralikel tingimustel soola Galiitsia kaevandustest. Poola poolt kohustuti sulgema kõik teed peale Riia Vene transiitkaubanduse läänе-Euroopaga. Äärmiseks oli siin aga August II, kellel oli teatud mõju Poolas ja kes koondas enda ümber vägesid.[2]

Sündmuste areng sundis nüüd ka poola magnaate pöörduma abipalvega Venemaa poole, kuigi varem poola-leedu feodaalide mõjuandvais ringkondades olid olnud tugevad agressiivsed Venevastased meeleolud.

1704. a. kirjutatigi alla Narva liidulepingule, mis tähistas Poola avalikku astumist

---

1 Сборник РИО, т. 34, lk. 73 ja 96

2 Андерсон, М., История Швеции, lk. 240

Põhjasõtta. Liitlased lubasid tegutseda koos
vootslaste vastu ja mitte sõlmida separaat-
rahu. Venemaa lubas Poolale abi vägede
näol.

Poola ja Taani vägede olukord oli aga en-
diselt väga raske. 1705. a. lõpul ja 1706. a. läi
Karl XII ümesti August II vägesid. 1706. a. algul
olid Rootsi väed tunginud Taanimaale ja
Lenskjöld saavutas hiilgava võidu Fran-
stadti juures Sileesia piiri lähedal, mille
järele tungiti edasi läbi Sileesia Saksamaa
piiridest, sundides siin August II kiiresti rahu
sõlmima. 24. IX 1706. a. sõlmitigi Altranstädti
rahu. August II loobus Poola troonist Stanislav
Leszczynski kasuks, lubas lõpetada liidu Ve-
nemaaga ja kutsuda ära saksilased Vene-
maalt. Samuti lubati välja anda Saksamaal
olevad venelased ja J. R. Patkuli. Rootslased
pidid saama nüa Poola kindlusi koos va-
rustusega ja neil oli õigus paigutada
Saksamaale oma garnisone. Rootsi omalt
poolt lubas kaitsta August II hüve. Rootsi
armee jäi Saksamaale puhkama, kasutades
kõiki vallutatud maa ärikalikke hüvesid.

Peale Altranstädti rahu osutus Venemaa
ükskiselvaks Rootsi vastu, kes ikka veel oli

ümbritsetud võitmatuse oreooliga.
Inglismaal ja Hollandis aga kutsusid Vene vägede esimesed võidud Baltikumis, sadamate asutamine ja Venemaa merevõimuks muutumise võimalikkus ehk rahutusse. Inglise valitsus pidi üha enam tähelepanu pöörama Põhjasõja käigule ning oluliselt Balti merel.
Venemaa alguses lootis siiski, et mitte otsest abi, siis vähemalt heatahtlikku suhtumist Inglismaa poolt. Inglise kuningas William III oligi kord püüdnud sobitada sõjalise tegevuse lõpetamist Venemaa ja Rootsi vahel, kuid Karl XII tahtis lõplikult purustada kõiki oma vastaseid ja ei nõustunud tehtud ettepanekuga. Teistkordselt Inglismaa oma katset enam ei korranud, kuna varsti selgus Rootsi kallak traditsioonilise liitlase Prantsumaa poole, kes alanud Hispaania pärilussõjas ainult nõrga Hispaaniaga pidi pidama võõda peaaegu kogu Euroopaga ja otsustus seega Inglismaa vastaseks. Vaatamata sellele, et neil aastatel majanduslikud sidemed Venemaa ja Inglismaa vahel kasvasid, ei olnud Inglismaa suhtumine Ve-

nemaa eduisse xuigi heawoolliw.

Ühteks põhjuseks oli xa veel asjaolu, et Prantsusmaa püüdis end Venemaa asjadesse vahele segada. Juba 1703. a. oli Moskvat külastanud Louis XIV saadik. Prantsusmaal püüti üheaegselt meelitada oma poole nii Venemaad xui xa Rootsit. Venemaa osakes selle plaani alusel pidi olema võitlus Austriaga. Venemaad lubas Prantsusmaa alistada rahu sõlmimisel Rootsiga tingimusel, et Venemaale jääksid tema poolt vallutatud territooriumid. Vene saadikule Kopenhaagenis esitati Prantsuse kuninga nimel 3 ettepanekut: 1.) kehtestada sõbralikud suhted Vene- ja Prantsusmaa vahel; 2.) võtta Põhja-Euroopas kaubandus inglaste ja hollandlaste käest ning anda prantslastele; 3.) valida Prantsuse kuningas ainukeseks vahendajaks rahu sõlmimisel Venemaa ja Rootsi vahel.

Peeter I ei nõustunud ainult kohese kaubanduse äravõtmisega inglastelt ja hollandlastelt, xuna see oleks võinu xahju tuua Vene alamaile ja riigikassale.[1]

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 29-30

Prantsuse saadiku viibimine Venemaal ja Prantsuse kuninga ettepanekud sundisid Inglismaad kiirustama. 1705. a. veebruaris saabus Moskvasse kogenud Inglise diplomaat Charles Whitworth, kellele oli tehtud ülesanderes saavutada privileege kaubanduse alal, kindlustada vajalike kaupade saamist ja koguda luureandmeid Venemaa kohta. Venemaa omaltpoolt otsas, et Inglismaa oleks vahendajaks rahu sõlmimisel Rootsiga, kusjuures ta oleks rahuldunud Baltikumis senivallutatud aladega.

Peeter I soov sõlmida rahu tugevnes eriti peale Altranstädti rahu. Vene diplomaadid arendasid laialdast tegevust, millega püüti saavutada Lääne-Euroopa riikide, eriti Inglismaa, vahendust. Nõustuti isegi ära ütlema osast Baltikumis võidetud aladest. Venemaa oli valmis tegema Inglismaale kaubanduse alal mööndusi. Oldi valmis andma abi väegede ja relvastuse näol ning astuma liitu, mis võitles Prantsusmaa vastu. Selleks saadeti 1706. a. lõpul Londonisse saadikuna osav diplomaat A. A. Matvejev suurte volitustega.

Inglise ja Hollandi valitsused aga viivitasid vastusega vaatamata Vene võgede edule Baltikumis. Lääne-Euroopas valitses endiselt arvamus, et Venemaa purustatakse, sest Karl XII tungib peale kõigi oma peajõududega. Inglise ja Hollandi valitsus ei tahtnud Vene võgesid ja Venemaa asumist Suurde Liitu, sest had arvasid, et see ei anna mingit reaalset abi ja toob kaasa vaid rootslaste kallaletungi Austriale, mis veelgi raskendab võitlust Prantsusmaaga.[1]

Taani ja Preisi aga kartsid Rootsi liigset tugevnemist, sest eriti Taanile oli sobiv, et Venemaa ja Lääne-Euroopa vaheline kaubandus läheks üle Arhangelskist Balti mere sadamatesse. Sellega olisid tõusnud tulud tollimaksudest, mida Taani sai Sundi lähivatelt laevadelt. Inglise valitsus aga eeldus, vaatamata grupi kaupmeeste energilisele nõudmisele, teostamast kauplemist Venemaaga Balti mere kaudu. Esiteks ta kartis hädaohtu Rootsi poolt ja teiseks püüdis ka sel

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 43

teel takistada sue võimu teket Balti mere rannikul.

Inglismaale ja Hollandile oli sellel ajajärgul sobiv, et Rootsi ja Venemaa nõrgestamist teineteist. Tee vastaks Inglise valitsuse soovile säilitada „jõudude tasakaalu" Euroopas. Põhjasõja lõpetamine oleks muutnud põhiliselt olukorda Euroopas Prantsusmaa kasuks. Inglismaa, Austria ja Hollandi olukord oleks võinud muutuda kriitiliseks, sest Rootsiamine Prantsusmaa poolele oleks vallandanud kõik Austria-vastased jõud Euroopas ja eelkõige andnud laialdased mõõted puhkenud Ungari ülestõusule (1703.-1711. a.). Hollandit oleks viivitamatult ähvardanud hädaoht merelt ja mandrilt.

Karl XII viibimine tugeva Rootsi armeega Saksamaal aga häiris samuti Suurt Liitu. Olukord Saksamaal muutus Inglismaale ja ta liitlastele ähvardavaks. Kallegi said teatavaks Prantsusmaa intriigid, kes püüdsid igati Rootsit enda poole meelitada. Liitlased soovisid, et Karl XII asuks sõjaväeigale Venemaale.

Kui Matvejev 1707. a. mais saabus

Inglismaale ja esitas oma ettepanekud Inglise valitsusele, ei rutatud neile vastuse andmisega. Matvejev nägi üha selgemini, et Inglismaa ei taha rikkuda vahekordi Rootsiga ja sellest tingituna viivitab, püüdes võita aega. Samal ajal aga ei täitnud Inglismaa ka lepingut, mille ta oli 1700. a. Rootsiga sõlminud. Ta ei andnud Rootsile abi ega seganud end aktiivselt relvastatult Põhjasõtta.

Kui Inglismaa turmustas Stanislav Leszczynskit Poola kuningana, muutus Matvejevi viibimine Londonis asjatuks ja isegi alandavaks. Inglise valitsuse soov mitte olla vahendajaks Venemaa ja Rootsi vahel kasvas seda enam, mida suuremat sõjalist edu saavutasid rootslased. Inglismaal kaheldi järjest vähem rootslaste võidus. Peeter I veendus üha enam oma katsete viljatuses saavutada ratu Inglismaa vahendusel. Ta muutis oma suhtumist Inglismaasse. Venemaa ja Inglismaa vahekorrad muutusid üha pinevamaks ja 1708. a. jõunis sai Matvejev käsu

Londonist välja sõita."[1]

Venemaa olukord oli muutunud keerulisemks. Ta pidi nüüd liitlasteta võitlema osavate ja kogenud Rootsi vägedega. Murrangumomendiks Põhjasõja käigus kujunes aga Poltaava lahing 1709. a., mille järele Põhjasõja käigus algas uus etapp - Balti kunni vabastamise lõpuleviimine (1709.-1715. a.).[2]

---

1 Nikiforov, L. A., Русско-английские отношения, lk. 56-57

2 Очерки истории СССР, lk. 435

2.

Eesti- ja Liivimaa ühendamine Vene riigiga a. 1710.

1707. a. lahkus Rootsi armee peale külmkuliskru puhkust Saksimaalt, kus ta oli valmistunud uueks sõjakäiguks. Rootslaste väed olid sellal veel kõigiti heas olukorras. Karl XII juures oli kuni 24.500 ratsaväelast ja 20.000 jalaväelast, kes olid toidetud, hästi võivastatud ja relvastatud!

Karl XII olid juba plaanid ja 1708. a. suvel ta lähenes Vene piirile, et paisata mööda kõik oma jõud venelaste vastu. Rootsi väejuhid juba väljendasid mõtet, et kuskil ei saa sõlmida rahu nõudsamalt ning kindlamalt kui Moskvas.[2]

1708. a. juulis lõidki Rootsi väed Vene vägesid Golovtšino juures ja vallutasid Dnepri ülepääsukohad, mis aga ühtlasi jäi rootslaste viimaseks võiduks. Venelased osutasid üha tugevamat vastupanu ja sundisid neid looburna oma kat-

---

1 Соловьев, С., История России, т. XV, lk. 212
2 Осипов, К. Разгром шведских интервентов, lk. 29

setest tungida Moskvasse Smolenski raudu. Selle asemel liikus Karl XII Ukraina piiridesse. Seda võib seletada reetmisega Ukraina hetmani Mazepa poolt, kes lubas üle minna rootslaste poolele. Tiingi jõudsid venelased ennetada rootslasi: Mazepa residents hõivati ja puhkenud mäss likvideeriti. Vene armee suurendas oma strateegilist üleolekut valmistudes riigipiiride aktiivseks kaitseks ja tegutsedes vastava strateegilise plaani järgi, mis nägi ette: 1.) taandumise võitlustega; 2.) vastase jõudude kurnamise; 3.) otsustava lahingu andmise rootslastele oma riigipiiridel; 4.) vastase moonavarude hävitamise ning häirimise väikeste väeosadega.[1]

Rootsi väed olidki juba 1700.-1705.a. Baltikumis toimunud võitluste tulemusena jäetud ilma oma tähtsamatest varustusbaasidest Eesti- ja Liivimaal ja 1708.a. sügisel suleti tee kindral Lewenhauptile, keda Karl XII ootas järele toidu- ja laskemoonavarudega. 28. septembril Lesnaja lahingus kaotas Lewenhaupt kogu voori ja jõudis

---

1 Осипов, К., Разгром шведских интервентов, lk. 29

oma peajõudude juurde vaid 6.-7.000 kurnatud ja nälginud sõduriga.

1708./09..a..talvers jäid Rootsi väed Ukrainasse talvitama, kus 1709. a. kevadel loodeti saada abivägi ning jätkata oma teed Moskva suunas. Talv oli aga väga karm, mille all armee viiti kannatas. Sellele lisandus kogu Ukrainas ikka laialt levinud nahvasõda kodumaa reetjate ja Rootsi vallutajate vastu.

1709. a. kevadeks kontsentreeris Rootsi väejuhatus oma väed Dnepri alamjooksu rajooni ja piiras aprillikuul ümber Poltaava — tähtsa strateegilise punkti Dnepri lisajõe Vorskla ääres. Poltaava kindlust kaitses tollal umbes 4000-mehe-line garnison. Karl XII, kes Poolas ja Saksimaal oli karjunud lossidega, mida ümbritsevad tugevad müürid ja süga-vad vallikraavid, vaatles muidega väikest kindlust.[1]

Kuid Poltaava osutas tugevat vastu-panu ja piiramine venis pikale. 1709. a. suveks koondati Poltaava lähedale, kus

---

1 Осипов, К., Разгром шведских интер-вентов, lk. 62.

oli ligikaudu 30.000 Rootsi sõdurit, üle 42.000-meheline Vene armee. Tee ei olnud enam see armee, mis Narva juures. Kümme aastat sõjalis-organisatrioonilist tööd Venemaal olid kandnud vilja.

Tegelikult osutus piiramisrõngas olevars Rootsi armee, kusjuures ta ei võinud enam arvestada abiga väljaspoolt. Rootslaste välispoliitiline isolatsioon oli hiilgavalt läbi viidud. Vene valitsusel õnnestus diplomaatiliste läbirääkimistega ära hoida Türgi ja ta Krimmi vasalli astumist Rootsi poolele. Samuti paraliseeriti rootslaste ja hagepa katsed saada abi Saksimaalt. Stanislav Leszczynski ja rootslaste Poolas olevad väekoondised olid peajõududest ära lõigatud. Lootuses parandada oma ebakindlat seisundit hakkasid nüüd ka rootslased otsima võimalust pealahingu andmiseks.

27. VI (8. VII) 1709. a. toimus kuulus Poltaava lahing. Vene sõjavägi suure oli nii tugev, et juba varsti peale käsitsivõitluse algust oli selge, et võit kaldub venelaste poole. Peagi ei pidanud Rootsi armee enam vastu ja hakkas põgenema. Lõunapäevaks

oli lahing suurte kaotustega rootslastele tegelikult lõpetatud. 30.VI 1709.a. kapitu-leerusid Perevolotšina juures veel Rootsi armee viimased osad. Kaotusest demora-liseeritud Rootsi armee, keda juhatas kindral Lewenhaupt, pani relvad võitlu-seta maha. Ainult haavatud Karl XII ja Mazepal õnnestus pääseda üle Dnep-ri ja minna väikese kasakatesalga-ga Türgi piiridesse.

Poltaava lahinguga oli Rootsi sõjaline võimsus otsustavalt purustatud. Sõja eda-sine jätkamine kõigutas ainult lõpli-kult ta riiklikku organismi. Karl XII hellitas aga siiski veel lootusi, et ta oma vähestest järeljäänud vägedega suudab põrduda Türgist tagasi Poolasse, saada seal toetust Rootsist ja ümberdada sõja-tegevust Venemaa vastu. Venelaste võit sundis küll Karl XII mõtlema ka rahust, kuid ta püüdis seda sõlmida tingi-mustel, mida Vene valitsus oli pannud ette enne otsustavat lahingut. Nüüd oli see loomulikult muutunud võitjaile vas-tuvõtmatuks. Peeter I teatas oma uued tingimused, mis ta peale Ingeri nõudis

osa Karjalat koos Viiburiga. Venemaa oleks lähinäärimiste käigus võib-olla sellal loobunud Tallinnast. Karl XII vastas neile ettepanekutele äraütlemisega ja sellega oli Vene valitsusele selge, et Rootsile ei saa mingil muuga vastata, kui vaid relvadega.[1]

Poltaava lahing 1709. a. osutus pöördepunktiks kogu Põhjasõja käigus. Sõda, mida Venemaa pidas Rootsiga liidus selle riigi ammuste vastastega, muutus korraga üldeuroopaliseks sõjaks. Kõik tahtsid nüüd saada oma osa rookuvariseva riigi päärandusest. Koos sellega kerkis teravalt päevakorda küsimus Euroopa tasakaaluprintsiibi säilitamisest.

Venemaa rahvusvaheline erikaal ja selle tähtsus kasvas peale Poltaava võitu tohutult. Ees seisis nüüd ülesanne saavutada lõplik võit. Selleks tuli taastada Põhja Liit ja luua tugev Balti mere laevastik.

Teated Poltaava võidust levisid kii-

---

1 Рассуждение..., lk. 142-145

resti kogu Euroopas, kuigi siin kaua aega ei tahetud uskuda, et venelased peatahingus olid purustanud Rootsi „võitmatu" armee. Kui käskjalg võidukateatega sõitis läbi Königsbergi, siis kellas Preisi kuningas esialgu levitamast ebausoodsaid kuulujutte Rootsi armaadast.[1]

Ka Rootsis endas püüti vähendada ebaõnne ulatust, kuid faktid olid liiga veenvad. Vangina Stokholmis olev Vene saadik viirst Hilkov kirjutas, et Rootsis valitseb äärmine kurbus. Kaldutaks isegi rahu poole, kui kuningas ei segaks. Karl XII olevat valmis hukutama viimsegi inimese ja ei jäävat rahule enne, kuni ei saa tagasi kõike.[2]

Täpsed teated Poltaava võidust jõudsid siiski kiiresti Euroopa maadesse. Selle eest hoolitsesid enneköike Vene välismaadel olevad saadikud. Kirjadega 28. juunist teatas Peeter I ise sündmustest kroonitud peadele. Vene valitsuse avalik teade võidust saabus küll hilinemisega, kuid juba

---

1 Записки Юста Юля, lk. 27

2 Устрялов, Н., История царствования Петра Великого, т. IV, ч. I, lk. 65

alustas osa Euroopa riikide valitsusi omavahelisi läbirääkimisi. 1709. a. juuli alguses sõlmisid Taani kuningas Frederik IV, Preisi kuningas Friedrich I ja August II Köllnis (Berliini osa) kaitseliidu kaotuse osaliseks saanud Rootsi vastu. Saksi piidasid poola poliitilised tegelased salajasi läbirääkimisi August II tagasipöördumise üle Poola troonile.

Stanislav Leszczynski oli põgenenud Pommerisse, aga August II astus üle Poola piiri ning andis manifesti oma tagasipöördumise kohta. Altranstädti rahu kuulutati kehtetuks. August II liitusid appi Poola väed ning samuti hakati Poolasse koondama suuri Vene sõjalisi jõude. Ka Peeter I suundus Poolasse, kus ta Poola vägesid üle vaatas ja kohtus Varssavis Poola senaatoritega. Torunis oli tal kohtumine August II. 9. (20.) X 1709. a. sõlmiti siin Toruni liiduleping, millega annulleeriti kõik endised lepingud, dokumendid ja pretensioonid. Edaspidi lubati jätkata vastastikust abistamist.

Liidu sihiks pidi olema Rootsi viimine vajalikesse piiridesse ja ta naabrite

julgeoleku kindlustamine. Sellele lisandusid artiklid Eesti- ja Liivimaa kohta ning salajane artiklid, millega Poola taotles endale Liivimaad.[1]

Mueks punktiks Toruni liidulepingus oli säte, et mitte ainult Ingeri, vaid ka Eestimaa koos Tallinnaga pidi minema Venemaale.

Järgmisena taotles Venemaa liidusuhete sõlminist Preisiga, kuhu kohe peale Poltaava võitu oli saadetud ettepanek sõlmida liit ja alustada ühist tegevust Rootsi vastu. Kui Peeter I viibis Poolas, sõitis tema juurde Preisi kuninga esindaja von Klinken tervitustega ja kutsega sõita kohtuma Friedrich I. Kohtumine toimus Marienwerderis, kus sõlmiti liidu-kaitseleping.

Ka Taaniga olid Torunis alanud läbirääkimised, mida Vene saadik hiljem jätkas Kopenhaagenis. Lepingu sõlmimine siin esialgu venis, millal põhjustena saadik V. L. Dolgoruki toob ette järgmised takistused: 1.) subsiidiumide küsi-

---

1 Соловьев, С., История России, т. XV, lk. 349-351

mus; 2.) kardeti et Rootsi kindral Krassov oma vägedega tungib Pommerisse ja sealt edasi Holsteini; 3.) inglaste ja hollandlaste tarkistav tegevus, mis avaldas kõige enam mõju.[1]

Energilisi läbirääkimisi tulemusena saavutati lõpuks 1709. a. septembris esialgne kokkulepe ja selle järele kirjutati alla Kopenhaageni liidulepingule. Leping ei lubanud enam mingeid subsiidiume Taanile. Võõda lubati jätkata ja kindlustada rootslastelt võidetud alade jäämist liitlaste kätte. Taanile pidid jääma sadamad Soome merel, mis ta võiks hoida laevastikku kaitseks Rootsi laevastiku vastu.[2]

Samuti lepiti kokku ühistes sõjalistes operatsioonides suhtes, mis aga 1709. a. sügisel ebaõnnestusid. Taani väed tungisid küll Skonesse, aga torm purustas laevad, mis saadeti Danzigisse Vene abiväegede järele. Plaan Vene ja Taani ühistest jõududega teostatavast dessandist Stok-

---

1 Письма и бумаги Петра Великого, т. IX, выпуск второй, lk. 1384-1386

2 Samas, lk. 1051-1052

holmi pidi jääma 1710. a. kevaders.

Sellega oli Põhja Liit taastatud ja laienemas, kuna hiljem ühinesid temaga veel ajutiselt Mecklenburg ja Hannover.

Hannoveri oli juba 1709. a. saadetud Vene diplomaat Hurakin, kes pidi pidama läbirääkimisi Inglise troonipärija Georg'ga. Ülesande tähtsus ja keerulisus hoidsid Hurakinit kaua Hannoveris ja alles 1710. a. juuli lõpus sõlmiti liiduleping, milles kohustuti säilitama sõprust ja mitte toetama teineteise vaenlasi.

Venemaa poolt lubati tegutseda nii, et sõjategevus ei kanduks Saksamaa territooriumile.

Ka Prantsusmaa hakkas uuesti otsima lähenemisteid Venemaale ja saatis Moskvasse läbirääkimistele oma saadiku de Baluze'i. Prantsusmaa püüdis tasakaalu luua Venemaa ja Rootsi vahel lootes, et need aitavad siis temal omakorda saavutada kokkulepet oma vaenlastega Hispaania pärilussõjas. De Baluze pidi tagatlema toetust Venemaalt ja tegema ettepaneku kaubalepingu ks. Samal ajal

avaldasid prantslased arvamust, et ei ole mõtet rahetseda Rootsit, kuna ta sõdiv sõja, alguil ütles lahti liidust Prantsusmaaga ja ellistas sõlmida liitu Inglismaa ning Hollandiga, kellele ta rajas nõrga lootuse parandada oma olukorda.[1]

Inglismaa suhtumine Venemaasse oli endiselt varjatult vaenulik, kuigi välised suhted jäid korrektseteks. Inglismaa taotles endiselt säilitada oma ülemvõimu merel. Seoses Venemaa eduga kasvas ärevus Inglismaal ja Inglise valitsuse poliitika Venemaa suhtes muutus üha kahepalksemaks. Eriti oli seda märgata rahu sõlmimise küsimuses ja küsimuses Venemaa osavõtu kohta Suurest Liidust.

Rahu sõlmimise küsimuses Vene ja Rootsi vahel ei keeldunud Inglismaa otseselt vahendajaks olemast, kuid samal ajal leidis selle olevat enneaegse. Tegelikkuses ei olnud Inglise ja Hollandi diplomaadid kitsid lubadustega Rootsile, eesmärgiga

---

1 Сборник РИО, т. 34, lk. 420-421

õratada Rootsi valitsuses lootusi ja panna teda jätkama sõda. Samasuguse oli suhtumine küsimusse Venemaa osavõtust Suurest Liidust. Moskvasse sõitis uuesti Inglise eraesindaja ja täisvolilise saadikuna Charles Whitworth, kes oli juba varem viibinud Venemaal. Talle anti kaasa instruktsioonid eriti selles küsimuses tegutseda suure ettevaatlikkusega.[1]

Inglismaa oli ka selleks maaks, kes kõige enam püüdis takistada Põhja Liidu taastamist. Inglismaa valitsevad ringkonnad tahtsid panna piiri Venemaa võimu kasvule, aga neil polnud seda midagagi teha. Inglismaa ei julgenud välja astuda oma jõududega, kuna tema diplomaatia sihiks oli olnud just see, et mõlemad pooled nõrgeneksid võitluses ja siis ise võtta „kolmanda kõõmutseja' seisukoht.[2]

Inglismaa pidi nägema, kuidas sõja jätkamine Rootsi poolt ainult laiendas Vene vallutusi Balti mere rannikul, ku-

---

1 Сборник РИО, т. 50, lk. 265

2 Никифоров, Л.А., Русско-английские отношения, lk. 75

hu Venemaa nüüd jällegi sai pöörata peatähelepanu, olles kindlustanud endale diplomaatilisel teel kindla taguala. Ka Türgi oli teatanud, et kui Venemaa ei miku rahu, siis ei tee seda samuti Türgi. 1709. a. novembris ruendati Vene-Türgi vaherahu. Rootsi ettepanekule sõlmida liit Venemaa vastu vastas Türgi eitavalt.

Alles pärast Rootsi peajõudude purustamist Poltaava all saigi võimalikuks Eesti-, Liivi- ja Saaremaa täielik vabastamine rootslastest.

Lõpliku võidu saavutamiseks otsustas Vene väejuhatus sõjategevuse viia Soome, hävitada suurema osa Rootsi laevastikust ja vallutada Soome, sõja veerimisel aga viia sõjategevus edasi Rootsi territooriumile. Oli näha, et ainult nii võidakse lõpetada juba kümnendat aastat kestev Põhjasõda.

Lähimaiks operatiivülesandeiks seati: välja tõrjuda rootslased Karjala maakitsuselt ja asuda vähemalt Viiburi - Vuoksi - Käkisalmi kaitselinnile; Balti mere rannikul vallutada veel viimased rootslaste tugipunktid Riiast

kuni Narvani.[1]

Vene armee hakkaski varsti peale saavutatud võitu Poltaava alt liikuma. Osa Vene vägesid saadeti Menšikovi juhtimisel Poolasse, teine osa feldmarssal Šeremetjevi juhtimisel Liivimaale. Marss Riia alla algas 1709. a. juulis.

Saadik Whitworth teatas kohe Inglismaale, et nüüd on Vene vägede liikumine muidugi suunatud Riia vastu. Sellekes valmistatavat suuri voore ja rahurväge.[2]

Ka edaspidi informeeris Whitworth oma valitsust pidevalt Vene vägede liikumisest Baltikumi. Šeremetjev omakorda informeeris vägede liikumisest Peeter I. Vene väed lähenesid Riiale ja oktoobri alguseks jõudsid esimesed osad Dünaburgi (Dvinski) kindluse juurde. Osa vägesid kindralleitnant Baueri juhtimisel jäeti tegutsema Kuramaale, et takistada seal rootslasi põletamast vilja, laastamast maad ja vedamast karju Riiga.

Riia all arenes esialgu vaid vägede koondumine ja n. ö. väike sõjategevus.

---

1 Tel'nukhovski, B. S., Põhjasõda, lk. 189-190
2 Сборник РИО, т. 50, lk. 215

Väljaspool linna olevaid Rootsi garnisoni osi surnuti tõmbuma Riia müüride varju. Rootslased ise põletasid Riia eslinnu ja võtsid ette uusi abinõusid linna kindlustamiseks. Riiga saabus uus kindralkuberner Nils Stromberg ja astus ametisse uus asekuberner Johann Adolf Clodt von Jürgensburg. Linna komandandiks nimetati asekuberneri vend Carl Gustav Clodt von Jürgensburg. Uus juhtkond hakkas kohe veelgi aktiivsemalt tegutsema: kindlustustöid hakati teostama energilisemalt, igapäevane side Hiitavi ja teiste kohtadega katkestati; linna saabujate ja kahtlaste isikute üle kehtestati eriline järelvalve; Toomkirikus ja Raekoja torni paigutati vahipostid, kes pidid jälgima vaenlase tegevust jne.[1]

Eriti andis end linnas tunda raske majanduslik olukord, kui arvestada seda, et juba ligi 10 aastat olid Riia majandusliku arengu ja kaubanduse olmud takistatud. Linnas oli vähe toiduainete varusid, valitses suur nappus kõigumoonast. Linna

---

1 Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga; Mittheilungen, Bd. 15, lic. 230-231

magasinid olid peaaegu tühjaks ammutatud. Raskeks koormuseks elanikkonnale oli nii sõjavägede majutamine kui ka linna põgenenud eraisikutele peavarju andmine. Sõjalised ettevalmistused nurendasid veelgi valitsevat rahapuudust. Linna elanikkond pöördus korduvalt kindralkuberneri poole abipalvega, kuid ei saanud siit ei soovitud nõu ega oodatud abi. 4. septembril purjetas isegi eriline delegatsioon Stockholmi, kuid see nägi peagi, et ka Rootsis ei ole olukord enam selline, et sealt erilist abi võiks loota.[1]

Lenini siiski ei olnud veel Riiat pommitatud, kuigi feldmarssal Šeremetjev juba 27. oktoobril 1709. a. ette kandis, et Riia on sisse piiratud ja teda ümbritsevad Vene diviisid. Siiskuisid kuulduseid, et linna kavatsetakse ataceerida, kui seda atacki ei ennetata vahendusega, mida nähtavasti oodatakse. Teiste kuulduste järgi ei toimuvat münnaic enne kevadet. Oletati, et mingit otsust ei võeta vastu enne talvi, kes kavatses sõita Peterburgi läbi Liivimaa.[2]

---

1 Buchholtz, A. Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga.; Mittheilungen, Bd. 15, lk. 226-227

2 Сборник РИО, т. 50, lk. 268-269

9. XI 1709. a. jõudiski Peeter I Marienswerderist vägede juurde Riia alla, kus tutvus linna blokaadiga. 14. XI peale reeskööd alustati linna pommitamist. Esimesed kolm pommi Riiale heitis Peeter I ise, meenutades sealjuures muusti ebalakset vastuvõttu „suurele saatkonnale" enne Põhjasõja algust.

Järgmisel päeval sõitis Peeter I edasi Peterburgi, olles teinud korralduse, et sügisel tuleb piirduda ainult blokaadiga, sest: 1.) aastaaeg oli juba hiline; 2.) kindluses oli veel küllalt tugev kaitse; 3) linnal ei olnud enam kuskilt abi loota.[1]

Ka ei olnud veel küllaldaselt Vene kahurvägge Riia alla koondatud.

1709./1710. a. talvel jäi Riia blokaadi läbiviijaks kindral Lõpnin, kelle käsutuses oli vähene koguse 6.000 jala- ja 1.000 ratsaväelaset. Armee asus talvekorteritesse nii Kura- ja Leedumaal kui ka Liivimaal. Linna pommitamist aga jätkati endiselt 4 mortiirist 2-3 korda nä-

---

1 Журнал или поденная записка, lk. 275 vrd. Соловьев, С., История России, m. XV, lk. 355

dalas vri päevadel ja kellaaegadel.[1]

Linn hakkas end kohandama pommitamisele ja tulistas ka omalt poolt vastu. Kindral Repnin oma kirjades 10.XII ja 20.XII 1709. a. teatas, et nad pommitavad Riiat vastavalt korraldusele ja näevad seal tekkivaid tulekahjusid ja korduvarisevaid hooneid. Riiast vastatakse külaltki ägeda tulistamisega kahuritest ja pommitamisega, mis tundub valt vähenes peale seda, kui Riias lendas õhku üks püssirohutornidest.[2]

Pommitamine tekitas Riiale suurt kahju. Linnas suurenes üha puudus, mille leevendamiseks ei olnud kuskilt abi loota. Linnale pandi peale järjest uusi koormusi. Kindralkuberner eritas pidevalt uusi nõudeid nii linna raele kui ka ümbritsevale. Oli vaja majutada uusi sõdurite kontingente, neid toitlustada jne. Tagavarad olid juba väga väikeseks jäänud ja uutele nõudmistele vastati linnaelanike poolt järjest piiratumate lubadustega. Kindralkuberner aga arvas sa-

---

1 Книга Марсова, lk. 102.

2 Письма и бумаги Петра Великого, т. IX, выпуск второй, lk. 1349

mal ajal, et on veel küllalt neid, kellel pole puudust varandusest, vaid heast tahtest.[1]

Aastate vahetusel jätkasid piirajad linna pommitamist ning tõmbusid järjest tihedama ringina ümber linna. Kõik rootslaste väljatungikatsed ebaõnnestusid. Nii väljus öösl vastu 14. I 1710. a. Riiast 4000 jala- ja ratsaväelast asekuberner Clodti juhtimisel sihiga atackeerida vene peakorterit Jungferhofis, kuid põrkunud vene ellpostile, pöördusid nad tegevusta tagasi.[2]

Riia garnison ei suutnud enam takistada venelasi ehitamast redutte ja üles seadmast kahureid. Samal ajal teatas Whitworth Moskvast, et ka seal teharse suuri ettevalmistusi kevadiseks kampaaniaks Riia vastu. Varutakse suurel hulgal trosse, ankruid ja muud materjali patareide ülesseadmiseks. Näinal, et kõrvaldada sissepiiratutel igasugune abi saamise võimalus merelt. Vaevalt aga saadakse sellega valmis enne mai lõppu.[3]

---

1 Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga; Mittheilungen, Bd. 15, lk. 244
2 Книга Марсова, lk. 103
3 Сборник РИО, m. 50, lk. 309

Polotskis oodati vaid jäämineku, et saata sealt Riiga umbes kaheksada suurtükki, suur hulk laskemoona ja miinse.[1]

Talvine kampaania Riia all hakkas lõppema. Selle aja jooksul (14.XI 1709.-17.III 1710. a.) oli Riiat pommitatud 1125 pommi, 118 kivikuuliga ning 1418 kahurilasuga. Riia garnison oli sellele vastanud 1187 pommi ja 926 kahurilasuga, mille tagajärjel oli vene laagris 33 langenut ja haavatut.[2]

1710. a. märtsis saabus Riia alla tagasi feldmarssal Šeremetjev, kes peagi kutsus kokku väejuhtide konsiiliumi. Seal otsustati, et Riiat on vaja tugevamini blokeerida, ühendada armeed talvekorteritest ja asuda ette valmistama pealetungi. Samaaegselt tuleb vaenlast takistada end kindlustamast ja jälgida, et Riia ei saaks abi merelt. Aprillikuu jooksul jõuduski jalaväagi talvekorteritest jälle Riia alla ja asetus määratud kohtadele: vürst Menšikovi diviis allpoole Riiat, kindral Lapnini diviis Väina jõest ülespoole Riiat ja kindral Alarti diviis vasemale tiivale.

---

1 Сборник РИО, т. 50, lk. 309

2 Книга Маркова, lk. 105
vrd. Журнал или поденная записка, lk. 278

10. mail saabus mööda Väinat kohale ka kindralleitnant Bryjuss kahurväega, mille jaoks kohe hakati valmistama pomme.[1]

Riiat pommitati jälle pidevalt ja asuti ataceerima eeslinnu, et veelgi raskendada elanikkonna olukorda ja survuda sokku garnisoni. Väljaspool olevad vaenlase väeosad põgenesid kõigijalt linna ja ta väljatungid löödi suurte kaotustega tagasi. Linnale saabus kiill, appi Roots laevu, kuid need pidid enamuses jääma Dünamünde juurde, et sealt peagi pöörduda tagasi merele.

1. juunil muendasid venelased oma ataxe, tungisid Riia eeslinnadesse ja hõivasid need. Liiast tugevdati tulistamist, kuid ka see ei suutnud enam kuigi suurt kahju tekitada. Samal ajal räägisid vangid ja desertöörid, et linnas on pommid tekitanud suurt kahju. Maiskuus alanud katk mõllas üha tugevamini. Polnud enam provianti ning seda ei olnud ka kuskilt saada vaatamata tugevdatud kontrollile ninglä-

---

1 Жанна Лиарсова, lk. 106-109
vrdl. Журнал или поденная записка, lk. 280-282

kiotsinistele, mida kindralkuberner oli asunud läbi viima. Kindralkuberner Stromberg püüdis elanikkonda veenda, et ei tohi lasta garnisoni nälga surra, kui juba silmapiiril on abi Düünamünderse saabunud laevade näol; kuid kõik need püüdlused jäid endiselt väheste tulemustega.

Siiski enne otsustavat pealetungi Riiale saatis feldmarssal Šeremetjev Riiga ettepaneku ausaks kokkuleppeks. Oma kirjas viitas ta linna raskele olukorrale ja sellele, et Riia garnison on juba väga nõrk. Ärgu kindralkuberner lasku linna täielikult purustada. Kui ta aga ei peaks nõustuma, siis juhtub „...nendega talitatakse halastamatult ja ei võeta neid vastu mitte mingi kokkuleppega."[1]

Kindralkuberner Stromberg Riias ei mõelnud siiski veel allaandmisele. Feldmarssal Šeremetjevile ta teatas, et viimasel pole õigeid andmeid Riia olukorrast, kuna linn võivat veel teatud aja vastu panna.

---

1 Linna kapteni, lk. 118

Vene väejuhatus vastas nüüd Riia laxkamatu pommitamisega öösd ja päevad läbi, mis kestis 14.-24. juulini. Riiale heideti 3389 pommi. Linnas tekkis üha rohkem purustusi ja tulekahjusid ning hukkus palju inimesi. Elu Riias muutus iga päevaga raskemaks ja elanikkonna hulgast esitati üha sagedamini nõudeid taotleda rahu. Rekord pidi juba Riia tsivilkuberner Stromberg isc pöörduma kirjaga feldmarssal Šeremetjevi poole ja paluma vaherahu, et 10 päeva jooksul küsimus lõpetada. Vene väejuhatuse poolt nõustuti andma ainult 2 päeva vaherahu, mida hiljem pikendati 31. juulini.

Sündmuste areng sundis linlasi kiirytama, kuigi tsivilkuberner taotles endiselt vastupanu jätkamist, tunnsette, et oleks mõtlematu sellise kindlusega nii ruttu alla anda.[1]

Raad ja müütelkond tegid selgeks, et igasuguse edasise vastupanu on võimatu ja nõudsid ruttamist vastusega, et

---

1 Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga; Mittheilungen, Bd. 15, lk. 299

kaitsta linnaelanike elu ja vara. Nii raad kui ka rüütelkond otsustasid asuda oma arvukate kõrtside kõrvalekaldumiste kõrvaldamisele, mis anti ülekindralkubernerile, kes aga paljudes küsimustes ei tahtnud nõustuda esitatud punktidega. Kuigi nad olukorras otsustasid seisuste esindajad, et kui nad enam Rootsi kuningalt kaitset ei saa, siis jäägu neile vabadus oma huve ise neile kõige sobivamal viisil kaitsta. Raad ja rüütelkond valisid kohe oma deputaadid 1. juulil alagavatele läbirääkimistele. Läbirääkimised toimusid vene laagris Riia all kuni 4. juulini 1710. a. ja lõppesid kapitulatsioonilepi allakirjutamisega ja linna ning rüütelkonna akordpunktide resolutsioonide ülelandmisega. Šeremetjevi poolt allakirjutatud kapitulatsiooni viidi Riiga, kus sellele kindralkuberner Stromberg alla kirjutas.

5. juulil marssisid vene sõjaväeosad linna ning 10. juulil lahkusid Riiast viimased Rootsi garnisoni osad lehvivate lippude ja trummipõrinaga. Koos kindralkuberneriga marssisid välja

5132 meest. Osa läks Tallinna, haiged (2905 meest) viidi Dünamünndesse, kust neid laevadega edasi Rootsi pidi transporditama. Osa mehi peeti kinni Vene võgede poolt, et neid hiljem välja vahetada vene sõjavangide vastu. Kohale pidid jääma samuti sündinud liivimaalased.[1]

14. juulil sõitis Riiga feldmarssal Šeremetjev, kes võttis vastu vande rüütelkonnalt ja linnalt. Riia hakkas jälle oma elu korraldama. Linna varustati peagi toidu ja elatustarvetega. Kaup aga möllas edasi ja linna olukord oli esialgu veel küllaltki raske. Nii kirjutas raad oma Stockholmis olevale deputaadile, et majad on pommidest purustatud, varemetes ja tühjad, kuna nende elanikud on hukkunud nälja ja katku läbi.[2]

Rõõmustav teade Riia allaandmisest jõudis peagi ka Peterburgi, kus seda kohe tähistati 21 kahurilasuga Peterburi kindlusest. Eriti rõõmustav oli see teade sellepärast, et Peterburis siiski ei oletatud,

---

1 Книга Марсова, lk. 127
vrdl. Шуберт или подземная замарка, lk. 298-299

2 Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga, Mittheilungen, Bd. 15, lk. 328

et Riia annab alla vaid ühe tugevama pommitamise järele.

Riia alt suundus Vene armee nüüd edasi, et hõivata veel viimased Liivi- ja Eestimaale jäänud Loodsi kindlustatud punktid ja tõrjuda sealt välja vaenlase garnisonid.

Järgmiseks punktiks peale Riiat osutus Dünamünde. Vene väejuhatuse kätte oli sattunud Dünamünde komandandi Stackelbergi kiri, mille ta oli kirjutanud Riia kindralkubernerile. Kirjas teatati, et Dünamünde garnison on halvas olukorras ja niigi vähe järele jäänud inimesi suvel pidevalt.

7. juulil komanderiti siia Riia juurest kindral-major Buck 2000-mehelise jalaväega ja mõne kerge ratsaväe osaga blokaadi teostamiseks ja kindluse pommitamiseks. Talle tehti korraldus, linna pommitamist mitte kohe alustada. Teinud kõik ettevalmistused, pidi Buck linna komandandile saatma kirja ettepanekuga alistumiseks koos komandandi enda ellpoolnimetatud kirjaga.

Dünamünde komandant Stackelberg

nõustuski kapitulatsiooniga, kuna ta nägi, et Riia on juba kapitulеerunud ja abi saamiseks ei ole lootust. Samuti suudisid teda selleks kindluses valitsev viletsus ja kurnatus.

1. augustil saatis komandant 4-liikmelise deputatsiooniga kapitulatsiooniakti feldmarssalile, kes sellele alla kirjutas ja 8. augustil andis kindlus alla. Dünamünde garnison lasti kindlusest välja püssides ja 4 väikese kahuriga.[1]

12. VIII 1710. a. langes Pärnu, kuhu juuni lõpul Riia alt oli saadetud kindralleitnant Bauer 6. draguunipolguga, kes asusid läbi viina blokaadi. Nagi sõitsid Baueri juurde Pärnust rotmeister von Schwanenwelde ja polkovnik Freiderfeld ning palusid kindluses oleva aadli nimel linna lahkuda linnast oma valdustesse. Põhjustena toodi ette linnas valitsevat kitsust, leivapuudust ning mõllavat katku. Peale-gi lootsid deputaadid selle läbi saada tulu riiuitelkonnale ja vasu linnale.

---

1 Книга Марсова, lk. 133-135
vrd. Журнал или поденная записка, lk. 311-312

Esialgu anti saadikutele eitav vastus, kuid 8. augustil võitis polkovnik Freiderfeld muesti Baueri juurde ja kordas oma palvet kogu aadli nimel. Bauer ei andnud ka seekord otsest vastust, vaid teatas, et ta ootab peagi täiendavalt jala- ja kahurväge „..., et seda kohta lõpuni saada."[1]

Bauer saatis samaaegselt linna komandandile kirja teatega, et kui komandant kavatseb kaua viivitada, siis ta sunnib jõuga linna alistuma. Nüüd saadeti linnast läbirääkimisteks polkovnik von Fettern ja rotmeister Schwanenwelde, kellega akordiks kokku lepiti. Pärnu andis sega tegelikult alla Vene eelvägedele, kuna peajõud jõudsid Pärnu alles siis, kui linn oli juba kapituleerunud.

15. augustil lasti Pärnu garnison linnast välja, kusjuures ta koosnes ainult 120 inimesest (varem oli garnisoni suurus olnud üle 1000 mehe). Neil olid kaasas püssid, 12 lippu, 4 polgukahurit. Lahen-

---

1 Kiiras Kapteeka, lk. 137-138

sid ka mõned suurtüki väelased, kes läksid Tallinna garnisoni. Teised Pärnu garnisoni osad jäid Venemaa teenistusse.[1]

Ka Pärnu kapitulleerumist tervitati Peterburis kahuripaukudega. Rõõmustati, et linn oli kätte saadud ühegi kahurilasuta Vene vägede poolt. Teda sundisid alla andma nälg ja haigused ning kiirendasid allaandmist salajased läbirääkimised. Kuna aga liikusid kuuldused, et ka Tallinnas on sarnane olukord valitsemas, siis loodeti, et see kindlus ei püsi samuti enam kuigi kaua.[2]

Pärnust siirdusidki Vene jõud Tallinna poole, kusjuures osa polke major Ornheimi juhtimisel saadeti saartele, et hõivata Saaremaa ja Kuressaare kindlus, kus samuti paiknes veel Rootsi väeosi.

Kuressaare alistus igasuguse vastupanuta, kuna siia olid juba jõudnud teated Riia ja Pärnu allaandmisest Vene vägedele. Kohalik garnison ei tahtnud

---

1. Журнал или поденная записка, lk. 314
2. Сборник РИО, m. 50, lk. 364

enam jääda sellisesse väicesesse kindlusesse ja kapituleeres 15. septembril akordi alusel. Venelased said sõjasaagiks 70 kahurit, 210 tünni püssirohtu, suurel arvul pomme, granaate ja muud sõjamaterjali.[1]

Viimaseks kindluseks Balti mere rannikul, kus veel säilus Rootsi võim, oli Tallinn. Kuid ka siia koondati nüüd tugevaid Vene väeüksusi. Juba 1704.a. olid Vene väed lähenenud ja ähvardasnud Tallinnat, nii et linnas kerkinid esiplaanile sõjalised küsimused: hakati suure kiirusega lõpule viima kindlustustöid, seati valmis suurnuid haavatute vastuvõtuks, tõmmati linna eelkindades olevad väeosad jne. Kuigi sekord vaenlane tagasi tõmbus, jäid Rootsi väeosad nüüd endiselt Tallinna, kuna nad enam ei julgenud liikuda väljaspool kindlustatud punkte. Peale 1704./05.a. oli küll Baltikumis sõjalises tegevuses piam vaheaeg, mille kestel Tallinn teatud määral eksisteerida võis ja mõneti

---

1 Мерцал или моделная записка, lk. 315

isegi kaubandust arendada, kuid linna majanduslik olukord raskenes järjest. Linnale langes suur majutamiskoormus, sest tuli ära paigutada nii linna koondatavad väeosad kui ka linna põgenenud elanikud. Samuti pidi linn väeosade varustamise enda peale võtma. Pidevalt nõuti proviant ja loomatoitu, kusjuures selle eest ei tasutud mitte rahaga vaid orderitega riigimõisade rendile, mis nüüd sõjapäevadel oli väga illusoorseks väärtuseks. Ka kindlustustöid tehostati ainult linna vahenditega.[1]

Muusti suurenes hädaoht Tallinnale pärast Poltaava lahingut. Samal ajal kui Šeremetjev blokeeris Riiat, anti Narva komandandile polkovnik Vassili Zotovile käsk liikuda 3 dragunipolguga Tallinna lähistele, et takistada proviandi vedu Tallinna ja katkestada Tallinna side ümbruskonnaga. Zotov oli määratud kindralleitnant Baueri ülemjuhatuse alla, kes pidi saabuma Tallinna Riiast Pärnu kaudu. Narva hakati koondama

---

1 Greiffenhagen, W., Die Belagerung und Kapitulation Revals, lk. 26-27

vägesid, kahureid, ponne ja muud sõjamaterjali Tallinna piiramiseks. Just Jueli andmeil, kes viibis sellal Narvas, oli sinna koondatud 14 jalaväepolku, 5 Moskvast saabunud jalaväepolku, 3 polku dragueid ja 1000 kasakat. Peale selle veel 60 suurtükki, 7000 ponni jne. jne.[1]

29. XII 1709. a. lahkus Zotov Narvast, kuid jäi esialgu korralduse kohaselt peatuma Viljandisse, kust ta alles 1710. a. aprillis suundus edasi Põltsamaale.

Hoga 1710. a. oli Tallinnale rahutu. Pidevalt saabusid linna kuulduses, et linna lähedal on nähtud Vene väeosi ja mitu korda kuulutati linn reaks päevadeks alarmiseisukorras olevaks (1710. a. jaanuari algus; 1710. a. juunis jne.). Linn pidi kindlustustöödele tuuesti enam rõhku panema hakkama, mis tõi kaasa suurenenud kulutused ning kontributsioonid. Hodanitel tuli pidada korrapärast vahiteenistust linna vallidel ja üha sagedamini pidada laskemoonajuturi. Linnas kasvas maalt põgenikkude arv

---

1 Zamyckij Istoria Rossii, lk. 89-90

ning linna tõmmati veel viimased väe-
osad, nii et elu linnas muutus järjest kit-
samaks. Kõigele lisanduvid kuuldused
katkust, mis iha lähenes ja juba augusti
algul tuhid Tallinnaski ilmsiks esime-
sed katkujuhud (esialgu peamiselt gar-
nisoni hulgas). Palju muret tegi linnas
iha enam maad võtlev kerjamine ja
rõjavõe distsipliini langus. On teada
juhtum, kus 100 meest Pahlen'i rügemen-
dist rõõvisid leiba ja ähvardanid sama
teha saia ning lihaga, kui neile ei tind-
lustata korralikku toitlustamist.[1]

Veda polnud aga enam võimalik teos-
tada, vaatamata asekuberner Patkuli
igapäevastele püüetele saada teravilja või
raha linnalt ja rüütelkonnalt.

Jaanuari ajal hakkas piiramisrõngas
Tallinna ümber iha selgemini välja ku-
junema. 1710. a. augustis liikus Lotov
oma väerühadega Põltsamaalt Tallinnale
lähemale ja asus laagrisse Ülemiste jär-
ve äärde. Siit suubus veekanal Tallinna,
kus nüüd terkinid raskused vee saamisel

---

1 Kniffenhagen, W., Die Belagerung und Kapitulation Revals, lk. 42

tarbimiseks ja vesiveskite käimapanemiseks.

15. augustil saabus kohale brigadiir Ivanitski 6 jalaväerügemendi ja pataljoni grenadeeridega, kes asusid Tartu maantee-Pärnu maantee-ülemiste järve liinile. 18. augustil ühines nendega Pärnu poolt major Volkonski tugeva ratsaväe eestvas. Viimasena saabus siia otse Pärnust tulev kogu püramiskorpuse ülemaks määratud kindralleitnant Bauer 6 drogunerügemendiga ja asus laagrisse 11 versta Tallinnast eemal Harku järve ääres.

Tallinnast Moskvasse saabunud kirjad teatasid, nagu oleks linna piiramiseks kogutud kuni 17 tuhat inimest.[1]

Tallinn oli sellal juba ise, ajakindlus vallidega, bastionide, ravelliinidega ja redutidega, kus aga veel vähe oli sahureid. Tallinna kaitsjaid arvestati umbes 4500-5000 mehele, kellest paljud nüüd katku läbi hukkusid. Nii teatas juba 15. septembril kapten Kettler, et tema kompanii ei saa enam vallidel vahi-

---

1 Сборник РИО, т. 50, lk. 362

teenistust läbi viia, kuna sellest on jäänud kõigest 15 meest.[1]

Selmste esindajate ja garnisoni ohvitseride hulgas kasvas umbusaldus asekuberner Patkuli vastu, kes ei tegutsenud nende arvates küllalt otsustavalt. Nad lootsid veel saada Stockholmist senodilt lubatud abi ja leidsid, et seni peavad nad ise tegema kõik võimaliku enda kaitseks. Sellega tuli mutata, kuna katk hukutas iga päev 50-60 sõdurit, mille tagajärjel garnison võis varsti korraga sulada ja linn vaenlasele langeda. 9.-12. IX toimus rida koosolekuid, kus arutati väljatungi küsimust. Tegelikult oli sellise küsimuse ülestõstmine üldse mõtletu ja nagu teada, ei tulnud sellest ka midagi välja. Tallinnas nähti, et mingit pääsmist ja lootust abile väljaspoolt enam ei ole. Kui 1710. a. septembris saabusid linna Peetri universaal 16. augustist ja Menšikovi kiri 17. augustist, järgnenid nende viivitamatult asekuberneri poolt kohe kolm nõupidamist: 1.) rüütelkond,

---

1 Greiffenhagen, W., Die Belagerung und Kapitulation Revals, lk. 21-23

2.) raad ja gildid; 3.) kuberner oma ohvitseridega. Kõigil koosolekutel tuldi otsusele, et üleandmine on vältimatu. Sellest teatati Vene vägede juhatajale Bauerile ning linn, müütelkond ja garnison asusid visandama (ma) akordpunkte.

28. septembril toimusid Harkus venelaagris läbirääkimised ja 29. septembril 1710.a. pöördusid delegatsioonid mõlemalt poolt allakirjutatud kapitulatsiooniga tagasi. Linna üleandmine toimus juba samal päeval.

Tallinna kapitulleerumisega oli kampaania Liivi- ja Eestimaal lõpetatud. Peale Riia, Dünamünde, Pärnu, Kuressaare ja Tallinna oli sellel suvel Vene vägede kätte langenud ka viimane Rootsi kindlus Poola aladel Elbing ja Viiburi ning Käkisalmi Soomes. Venemaa oli üle suvega vallutanud 8 tugevaimat kindlust ja saanud enda valdusesse peamised sadamad Balti mere rannikul. Just Juel kirjutab oma päevikus, et sellega oli tsaar saanud Liivi- ja Eestimaa ning Käkisalmi ringkonna isandaks. Talle polnud enam midagi vallutada jää-

mud. „Edu oli seda võrratum, et (mainitud) sündmuste vallutamisel sulutati vähem püssirohtu kui rõõmu tähistamiseks kõigi nende võitude puhul ja tervisejoomisel nende auks."[1]

1709.-1710. a. olid Venemaale edukaimad aastad nii diplomaatiliselt kui ka sõjaliselt. Balti provintside vallutamisega oli Venemaale kindlustatud esimene Põhja naaberriikide seas ja sellega tõmmati ta otsesesse ja pidevasse kontakti ükskõik millise punktiga Euroopas. Lõpuks rajati võiduga alused materiaalsete sidemete rehtestamiseks teiste meeriikidega, kes saadeS Venemaalt vajalikku laevaehitusmaterjali osutusid temast sõltuvaiks.[2]

Venemaa muutus peamiseks merevõimuks Balti mere kallastel ja Balti meri avas talle otsese pääsu Euroopasse, mida ei võinud teha ei Kaasovi, mustega Kaspia meri.[3]

Samuti märkisid välismaised diplo-

---

1 Заозерская Елена Юлиан, lk. 249

2 H. Marx, Secret Diplomatic History of the 18th century Tsiteeritud: Тельпуховский Б.Г., Põhjasõda, lk. 222

3 Нафзигер Э.Б., Петр I, lk. 96

maadud, et võidetud maade kaitsmine on Moskva riigile kerge – põhjast on nad suletud Laadoga järvega, Soome lahe üle valitsetakse Narva ja Viiburi kaudu, nagu Eesti- ja Liivimaal on kaitstud Tallinna ja Pärnuga. Poola piiri poolne külg on kaetud Väina jõega, mis laevad lähevad kuni Riiani ja mille suudmes on tugev Dünamünde kindlus. Oli üldine arvamus, et Rootsi poolt ei ole Tsaaril enam midagi karta, kuigi Rootsi veel kaua ei nõustunud loobuma aladest, kust näiteks üksindatollinakstudest Riias, Tallinnas ja Narvas nad said üle 3 miljoni.[1]

Sel ajal, kui Vene väed viisid võidukalt lõpule Baltikumi kampaania, juhatas August II Menšikovi abiga Poola Rootsi vägedest ja Stanislav Leszczynski Poola vägedest. Kuid Poola hakkas üha enam nõudma Liivimaa üleandmist. Poola hakkas nõudma selliseid kindlusi nagu Elbing, Belaja Tserkov, Hvostov, Polotsk jne. Veel nõuti

---

1 Сборник РИО, т. 34, lk. 421-422.

Nene vägede väljaviimist Poolast.[1]

Ka Taani oli tegelikult jälle sõjategevusest välja lülitatud. Taanlased olid 1709. a. tunginud Skonesse, kus nad algses võitlesid küllaltki vapralt; kui aga rootslased tugevdasid oma surve, siis pidid taanlased taganema Helsingborgi, kaotades sealjuures ligi 4000 meest. Rootslased asusid kiirna pommitama ja taanlased olid sunnitud ka siit ning ühes sellega ildse Skonest lahkuma.

Venemaa võimsuse kasv tekitas hirmu ja kadedust Venemaa naabreis ja polnud hoopiski kooskõlas Inglismaa ja Hollandi kavatsustega. Neid häirisid asjaolud, et Venemaa laialdased valdused paiknevad kõikse vajalikku merekõiduka, et ta sadamad võivad nüüd mahutada lõputul hulgal laevu, et ta soovis, et tema alamad kasvaksid kogu Euroopas.

Kõige enam kardeti sõjategevuse kandumist Saksamaa territooriumile. Inglismaa, Holland ja Austria kartsid tagt-

---

1 Соловьев, С., История России, т. XVI, lk. 64

lema neutraliteedi säilitamist seal, vaja-
.duse korral isegi relvadega. Nii sõlmiti-
gi 1710..a. selles küsimuses rida konvent-
sioone: 1.) Haagi konventsioon Inglismaa,
Hollandi ja Austria vahel; 2.) Vene-Han-
noveri leping neutraliteedi säilitami-
sest Rootsi valduste Saksamaal; 3.) kon-
ventsioon neutraalse korruse moodusta-
mise kohta. Eesmärgiks oli peale selle, et
mitte lasta Saksamaale Vene armeed, veel
see, et mitte lasta ühineda kõigi Põhja
Liidu liikmete jõude Rootsi lõplikkus
purustamiseks. Kõigi inimestuseks aga
selgus, et Rootsi kuningas vodatud tänu
asemel ettepaneku kangekaelselt ta-
gasi lükkas, nagu tahetavat tal sel-
lega siduda käsi võitluses vaenlasega[1].

Nüüd püüdsid suurvõimud oma
plaanide teostamiseks kaasata Türgit.
1710. a. hakkasid Venemaale jõudma jär-
jest rahutumaks tegevad kuuldused
lõunast. 1709 a. oli Türgi küll luenda-
nud vaherahu Venemaaga, kuid Tür-
gis viibivad Karl XII ja Mazepa tegid

---

1 Рассуждение..., lk. 152-153

igati Venevastast sihutustööd. Karl XII agendid levitasid kuuldusi nagu oleks Venemaa ja Poola vahel sõlmitud liit sallaletungiks Türgile. Samuti etendas siin osa Inglismaa, kes otsides uusi teid Venemaa nõrgestamiseks, püüdis õhutada Türgit sõtta Venemaaga. Türgi alustas „igaks juhuks" sõjalisi ettevalmistusi ja sõjagi diplomaatiliste manipulatsioonide tulemusena kuulutas Venemaale sõja. Ise asetas Venemaa raskesse olukorda, kuna sõda Rootsiga veel jätkus. Peeter I püüdis otsida vahendust, et hoida ära sõda Türgiga või sõlmida rahu Rootsiga. Vähes aga Vene-Türgi sõja algust ei soovinud Karl XII enam sõlmida rahu. Venemaa pidi oma peajõud muusti lõunasse suunama. Asjavõidetud aladele sai ta jätta ainult hädavajaliku garnisoni. Sõpäraste andmete järgi pidi 1710a. Baltikumis olema vägesid kokku 20 tuhat meest, kellest nüüd 10 tuhat oli vaja saata Türgi piiridele.[1]

---

1 Сборник РИО, т. 50, lk. 406

Aastatel 1710-1713 toimusid kolm Vene-Türgi sõda (1.) 1710.-1711.a.; 2.) 1711.-1712.a.; 3.) 1712.-1713.a.), mis tegelikult ei täitnud neile pandud lootusi ja ei vastandanud ka Rootsi oluliselt. Kindlustamud endale muusti tagala lõunas, sai Peeter I suunata jälle kõik jõud Balti mere ääre, nüüd juba Loome lahe põhjakaldale, kus ta asus Loome valdustamisele.

3.

Kapitulatsiooniaktid ning balti aadli ja linnade privilegide generaalkonfirmatsioonid. Nende tähtsus võitluses Baltikumi pärast.

1710. a. oli seega toimunud Eesti- ja Liivimaa ühendamine Vene riigiga. Venemaa oli muutunud kõige võimsamaks mereriigiks Balti mere ääres. Oli täidetud üks Vene poliitika ülesandeid, mis oli tingitud ta ajaloolisest minevikust, geograafilistest tingimustest ja tungivast vajadusest omada lahtisi sadamaid Balti merel, et saada domineerivaks riigiks Euroopas.

Edu oli seda hinnatavam, et Vene arme tegevust Baltikumis kergendas oluliselt poliitiline tegevus, mille tagajärjel kõik viimased suuremad rootslaste tugipunktid andsid alla kapitulatsiooni alusel. Kuigi Riia, Dünamünde, Pärnu, Kuressaare ja Tallinna blokaadiks ning ataceerimiseks koondati suuri Vene jõude, võeti enamus neist peaaegu ühegi lasuta ja võitlusteta. Peeter I oli sunnitud, oskas ja taktis ar-

vestada Baltikumis kujunenud siseolukorda.

Rootsi võimu all XVII sajandil oli kõigis kolmes Balti provintsis lõplikult välja kujunenud nn. balti erikord kohalike mõisnike ülatuslikkude klassiprivileegide ja seisuslike organite süsteemiga, oma seadustega ja peaaegu piiramatu võimuga talupoegade üle. Kuna enamus Baltikumis mõisaid omavad rootsi ajast saadik endiselt Rootsis, siis lõikus mohalik haldus tegelikult peaaegu kogu ülatuse balti-saksa aadli kätte.

1680. a. hakati Rootsis feodaalse riigi tulude suurendamise eesmärgil läbi viima mõisade reduktsiooni, mida laiendati ka koloniaalprovintsidele. Baltikumis haaras reduktsioon kõige ülatuslikumalt Liivimaa (Liivimaal redutseeriti 5/6 maid, Eestimaal 1/3, Saaremaal 1/4).

Reduktsioon leidis kohalikku balti-saksa aadli poolt tugevat vastupanu, mis kasvas sõjakäiguks Liivimaa ülitelkonna ja Rootsi absolutistlikku valitsuse vahel ning lõppes aadli poliitilise võimu

mõninga kõrvalekaldumisega 1690-ndail aastail. XVII saj. lõpuks, arenes kokkupõrge otseseks riigivastaseks tegevuseks.

Juba 1681. a. väljendas rüütelkonna esindaja oberst Pahlen, et kui Rootsi kuningas mõtleb jätkata reduktsiooni Liivimaal, tahavad tema ja ta kaaslased otsida endale teise süsteemi, olgu see siis kas või Moskva tsaar.[1]

N. aga oli näha hiljem J. R. Patkuli ja ta kaaslaste tegevusest, pidasid Liivimaa mõõnikud sellal endale kõige sobivamaks isiklikku unioon Liivimaa ja Poola vahel. Liivimaa pidi saama oligarhilises aadlivabariigiks.

Sõjas Põhjasõja algusega tuli Rootsi valitsusel uuesti läbi vaadata oma suhtumine kolooniaalprovintsidesse. Opositsioon aadli poolt sundis Karl XII-ndat järeldusmistele ja 1700. a. aprillis teatati Stokholmist piduliselt reduktsioonist lõpetamisest. Rahulolematus Balti-saksa aadli hulgas, aga ei lakanud, kuna nad pea-

---

1 Eesti NSV ajalugu, I kd., lk. 354

li reduktsiooni ei suutnud leppida ka ratsateenistusega, küüdikohustustega ja kontributsioonidega Rootsi võgede vajaduste rahuldamiseks. Sellele lisandusid poliitilised raskused ja üha kasvav materiaalne viletsus. Balti aadli ideoloogid väidavad, et Rootsi kaitse oli muutunud Rootsi ikkeks. Baltlased olevat kogenud uut vandemurdmist, seekord Rootsi poolt, mitu korda ajal olevat lubatud kõigi aadli privilleegide säilitamist.[1]

Selliste väidetega tahtis balti-saksa aadel tegelikult õigustada oma käitumist, kui nad 1710. a. mõningate kõhklustega ja umbusuga said Vene alamateks. Tegelikult polnud balti aadlil enam teist väljapääsu: võidukas Vene armee kaputas Riia ja Tallinna väravatele, nõudes Venemaale vaba väljapääsu Balti merele. Tegelikkuses oli balti aadel valmis end müüma igal ajal igale valitsusele ja valmis vandumata riigitruudust ükskõik kellele „... selle eest, et turvatakse nende seadusliku õigust talupoegade

---

1 Schirren, C, Livländische Antwort, lk. 165

ekspluateerimiseks."[1]

Peter I ei viivitanud kasutamast neid balti-saksa aadli meeleolusid.

Tsaarivõimu esimeseks dokumentideks Baltikumis olid nn. universaalid e. mandaadid - üleskutsed kogu elanikkonnale, eriti aga aadlile ja linnarodanikele, mille eesmärgiks eelkõige oli maa rahustamine ja kindlustunde andmine tead-mata tuleviku pärast muretsevatele inimestele.

Rootsi Liivimaa elanikele levitati neid feldmarssal Šeremetjevi poolt juba 1709.a. suvel. Universaalides kutsuti Liivimaa elanikke üles jäämа oma elukohtadesse ning anti garantiisid elule ja varandusele.

Riia kindralkuberner Nils Stromberg tõi ette oma mandaadis 22. oktoobrist 1709.a.[2], et vene universaalid püüavad manitsuste ja igasuguste lubadustega Liivimaa elanikke ära meelitada nende alamakohustustest Rootsi kuninga vastu ning taotlevad, et nad saaksid võõrsuuleliikmeks võõrale. Rootsi kindralkuberner pidas

---

1 K. Marx u F. Engels, Soč., nn. XXVI, lk. 41

2 Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 27-28

oma kohustuseks hoiatada Rootsi alamaid vaenlase sellise meelitamise eest. Ta soovitas ühineda Rootsi vägedega või minna koos varandusega varjule lähemasse kindlusse.

Feldmarssal Šeremetjev vastas sellele oma vastumanifaadiga[1], märkides, et Rootsi kuningad on vaesele Liivi- ja Eestimaale vaadanud kui võõrasmaalasele. Samal ajal saavad Baltikumi elanikud taarilt lubadusi, mida täidetakse. Tõotati rehabiliteerida kõik Rootsi valitsuse poolt ainult lubatud, aga mitte täidetud privileegid, õigused, seadused ja harjumused.

Eestimaal levitati samuti universaale poolkorraga Jotovi poolt juba 1709. a. lõpul. Kaheis lubati kõigile kaitset ja julgeolekut ning kutsuti üles mitte asuda Rootsi kindlustesse ja mitte ahistada rootslasi.

Esialgu ei leidnud taarri universaalid küllaldaselt vastukaja ja baltiaadel suhtus neisse veel umbusklikult. Teatades Riia blokaadi algusest, märgib Šeremetjev ühtlasi, et universaalid on

---

1 Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 29-31

tema poolt juba ammu laiali saadetud, kuid siiani pole veel ceegi aadlicest venelaste juurde ilmunud.[1]

Oma universaalidega oskas tsaarivõim osavalt ära kasutada balti aadli sõltuvust ning ebakindlust. Nüüdapiirsemale venis Riia piiramine ja kasvasid raskused teistes blokeeritud linnades, seda enam kaldutakse kokkuleppe poole venelastega, toetudes universaalides esitatud lubadustele. Kõige suurema mõjuga oli tsaari 16. augusti üleskutse "Kõigile Eestimaa elanikele"[2], mis koos viirst Menšikovi saatekirjaga 17. augustist[3] jõudis Tallinna septembrikuu keskel. Neis lubati rahulikku allaandmise korral selgesõnaliselt taastada ning laiendada kõiki vanu privileege, vabaduri, õigusi ja immuniteete, mis vahepeal Rootsi valitsuse ajal ei olnud kehtinud.

Kui juba Riia oli alistunud suhteliselt kiiresti kokkuleppe alusel ainsa tugevana pommitamise järele, siis Pärnu ja

---

1 Письма и бумаги Петра Великого, т. IX, вып. второй, lk. 1315

2 Winkelmann, E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval, lk. 21-23

3 Samas, lk. 24-25

ja Tallinna langenist kiirendasid aadli ja linnaosdanike jaoks veelgi sobivamad tingimused.

1710. a. suvel sõlmiti Vene väejuhatuse ja Rootsi võimude vahel 3 kapitulatsiooni-akti:

1.) 4. juulil 1710. a. kapitulatsioon Riia Rootsi kindralkuberner Strombergi ja feldmarssal Šeremetjevi vahel;[1]

2.) Pärnu Rootsi garnisoni kapitulatsioon (kindralleitnant Bauerniga) 12. augustist 1710. a.[2]

3.) Tallinna Rootsi garnisoni kapitulatsioon (kindralleitnant Bauerniga) 29. septembrist 1710. a.[3]

Kapitulatsioonid tähistasid võitluse lõpetamist ja piiratud linnade üleandmist Vene väegedele. Enamus artikleid neis kapitulatsioonides oma ajutist tähendust ja puudutas kõigepealt Rootsi tsiviilvõimude ja Rootsi väeosade saatust. Rootsi tsiviilvõimudele tuli kind-

---

1 Schirren, C. Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 85-1199

2 Winkelmann, E. Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval, lk. 85-107 ff

3 Samas, lk. 28-43

lustada vaba lahkumine koos varanduse kaasavõtmise õigusega. Rootsi garnisonidele lubati väljuda kindlustustest oma väejuhtide käsuando all, kaasas teatud hulk relvastust, trummipõrina saatel ja lehtivate lippudega. Vene väejuhatus pidi rootslased varustama eskordiga, et kindlustada nende julgeolekut. Peamiseks tingimuseks venelaste poolt oli, et nii sõjaväelased kui ka tsiviilametnikud, kes on sündinud Liivi- ja Eestimaalased, peavad jääma kohale.

Peale nende on aga kapitulatsiooniartiklites terve rida punkte, mis kohustasid kaitsma Liivi- ja Eestimaa rüütelkondade ja linnade õigusi ning seisuslikke privileege. Need artiklid olid lühidalt kapitulatsioonidesse rüütelkondade ja rae poolt esitatud punktide alusel, kuivõrd need näisid sobivatena Rootsi võimudele.

Balti aadel ja linnade valitsevad kihid ei rahuldunud veel sellega. Nad nõudsid kapitulatsiooniartiklite täiendamist. Selle vastu astus välja Riia kindralkuberner Stromberg, kes ei nõustunud

tegema enam mingeid muudatusi. Seejärele asus rüütelkond koke koostama omapoolseid punkte kokkuleppeks. Ka linnale oli selge, et suuremate järelandmiste saamiseks muelt võimult tuleb ise enda eest seista. Nii saadeti gi läbirääkimistele Vene laagrisse nüüd rüütelkonna ja linna esindajad, kellele anti kaasa instruktsioonid igati kaitsta oma seisuse huve.[1]

4. juulil 1710.a. kirjutas feldmarssal Šeremetjev alla peale Rootsi garnisoni kapitulatsioonidele veel Liivimaa rüütelkonna[2] ja magistraadi[3] poolt koostatud artiklitele.

29. septembril 1710.a. kirjutas kindralleitnant Bauer Markus alla Eestimaa rüütelkonna[4] ja Tallinna linna[5] artiklitele. Sissejuhatavates osades viitavad Eestimaa rüütelkond ja Tallinn taas 16. augusti 1710.a. universaalile, kus Tallinn nõuab väga kindlalt, et ta tahab alistuda tingimusi ja loodab,

---

1 Schirren, C., Die Recesse der livländischen Landtage, lk. 323
2 Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 33-41
3 Tamas, lk. 64-72
4 Winkelmann, E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval, lk. 59-73
5 Tamas lk. 44-56

et tema poolt esitatud punktid kõige armulisemalt kinnitatakse. Liivimaa rüütelkond omaltpoolt märgib, et on aegu, millal toimuvad muudatused maade ja nende elanike elus. Kui nad nüüd on muutumas Venemaale alluvaiks, siis paluvad nad nende seniste privilegide, eriti Sigismund Augusti privilegi, kinnitamist. Riia linn ei palu ega tingi vormiliselt midagi.

Edasi järgnevad juba üksikud artiklid, mis kõigis akkordpunktides puudutavad enam-vähem samu küsimusi, viidates huvide ühtnusele nii Liivi- ja Eestimaa rüütelkondade kui ka Riia ja Tallinna linnade vahel. Eelkõige nõuti, et kõigis Baltimaades provintsides säilitataxse puhtalt seal seni eksisteerinud luteri usk ja luteri usu kirik. Veel taheti kõikide privilegide, harjumuste, tavade, statuutide, seaduste jne. kinnitamist, endiste administratiiv- ja kohtuasutuste säilitamist. Baltikumis pidi edasi valitsema saksa keel ja saksa õigus ning aadli juba väljakujunenud maaomavalitsus.

Leisused olid väljas ka oma materiaalsete huvide eest: mõisnikke huvitas reduteeritud maade tagasisaamine ja maavalduste edasine laiendamine; linnu huvitas sissetulekute ja varanduste säilitamine ning soodsamate tingimuste loomine kaubanduse edasiarendamiseks. Väites on nii Riia (p. 13) kui ka Tallinna (p. 15) akordpunktides väljendatud soov, et ka Vene valitsus taotleks Saalt vabastamist Sundi tollidest, nagu Riia ja Tallinn seda nautinud olid Liivi valitsuse all. Saheti vabaneda igasugustest majutamiskohustustest ja kontributsioonidest ning maa liigsest koormamisest sõjavägedega. Balti provintsidele paluti anda aega ja abi, et nad saaksid parandada oma sõjahaavad, kuna 10. aastat kestnud sõda oli maa ülma laialdaselt rüüstanud. Seoses sellega mainitakse akordpunktides ainukordselt maa põhiselanikke - talupoegi. Püütelkondade soovis oli, et Saarivalitsus sundlustaks talupoegade tagasipöördumise oma elukohtadesse. Mõisnikud kartsid, et muidu peavad nende maad jää-

ma harimata.

Vene väejuhid, feldmarssal Šeremetjev ja kindralleitnant Bauer andsid nendele artikkulitele oma resolutsioonid, kusjuures mitmed punktid jäid lõplikult tsaari enda otsustada. Nii võib neid artikkuleid pidada alistumislepinguteks Vene väejuhatuse ja Baltikumi seisuste esindajate vahel nende üleminekul Vene alamateks, mis ilma Peeter I sanktsioonita ei võinud omada lõplikku tähendust. Eestimaa riiutelkonna ja Tallinna linna artikkulitid ei ole aga tsaari poolt üldse kinnitatud.

Liivimaa ja Riia artikkulitide kohta on olemas Peeter I resolutsioonid 12. oktoobrist 1710.a.[1], kus ta teatas, et ratifitseerib selle, mis Šeremetjevi poolt on heaks kiidetud ja avaldab oma seisukoha kõige artikkulite suhtes. Vendes resolutsioonides pole kõik tingimusteta kinnitatud, nagu selgub järgnevalt esitatud üksiku-

1 Schirren, C., Die Capitulationen der liv. ländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga; lk. 76-77 ja 51-53.

test punktidest. Mitmes kohas viidatakse, et küsimuse lõpliknurks lahendamiseks on vaja moodustada vrikomisjon (provintsistatuudi küsimus) või oodata rahulikumate aegade saabumist (linna kaubanduse soodustamise küsimus). Tsaar on siin vaid avaldanud oma seisukohti. Sellisena antud tsaari resolutsioon ei vasta hoopiski sellele täielikule ratifitseerimisnõudele, mida rõhutatakse akkordpunktides.

Samuti ei saa akkordpunktide ratifitseerimisaktidens pidada Peeter I poolt avaldatud generaalkonfirmatsioone. Need on tegelikult esimesed täiesti iseseisvad kõrgeima võimu aktid, prototüübid armuandjadele, mida andnõd kõik järgnevad Vene valitsejad oma valitsusaja algul (kuni 1868.a.), vastates nendega saadi taotlustele vähe rohkem saada kinnitust oma laialdastele õigustele.

Liivimaa rüütelkond, tulnud kokku 1710. a. suvel, leidis, et Liivimaa koos Riiaga on tsaari kätte langenud peamiselt lõbirääkimiste tulemusena. Sere-

metjev. On seda saavutanud, arvestades alusel, milles tsaari poolt lubatakse teha kõik maa ja riiutelkonna heaks vanu õigusi ning privileege, arvestades ja austades. See pidi tooma tsaarile kiitust kogu maailmas. Kuid riiutelkonnal oli ikka veel kahtlusi ja ta soovis, et tsaar kõõmustaks neid oma kõige armulikuma kinnitusega, mis annaks aadlile täielikku kindlustunde.[1]

Juba 1710. a. juulis sõitsid salanõunik parun Löwenwolde ja assessor Reutz Peterburgi tsaari juurde. 21. juuli 1710. a. kirjaga palus riiutelkond, et Löwenwolde aitaks saavutada tsaari isiklikku kinnitust aadli privileegidele.[2]

30. septembril 1710. a. avaldatigi Peter I poolt Liivimaa riiutelkonna privileegide generaalkonfirmatsioon[3] ja Riia linna privileegide generaalkonfirmatsioon.[4]

Generaalkonfirmatsioonid Eestimaa

---

1 Tehrven, C., Die Recesse der livländischen Landtage, lk. 338
2 Tamas, lk. 347
3 Tehrven, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 47-48
4 Tamas, lk. 73-74

rüütelkonna[1] ja Tallinna linna[2] privilegidele järgnenud alles 1. ning 13. märtsil 1712.a., kusjuures ka Eestimaa rüütelkond ja Tallinn olid saatnud oma esindajad tsaari juurde palvega kinnitada nende igivanad privileegid, õigused, statuudid, tavad ja harjumused, mida nad olnud kasutanud valitsejast valitsejani.

Oma üldkonfirmatsioonides teatas Peeter I, et ta tahab kinnitada baltisaksa aadlile vanu ja seni säilinud privileege ning õigusi. Samas avaldas Peeter I lootust, et balti aadlikud on Venemaale truudeks alamateks.

Need armukirjad ei kinnita tingimusteta aadli taotlusi. Aadli hulgas tekitas küllaltki rahutust Liivimaa rüütelkonna generaalkonfirmatsioonis leidnud klausel, et privileegid jäetakse Vene valitsuse kontrolli, kui ka lause: kuivõrd need nüüdsele valitsusele ja ajale end kohandada lasevad.

---

1 Winkelmann, E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval, lk. 81-82

2 Samas, lk. 58

Need klauslid puudusid küll teistes armukirjades, kuid sellele vaatamata on kõik 4. generaalkonfirmatsiooni ühtsed oma sisult ja poliitiliselt tähenduselt, kuna nad kõik aitasid kaasa balti eriskova edasisele tugevnemisele.

17. oktoobril 1710. a. avaldati veel tsaari mandatum Gratiae[1], millega lubati balti-saksa aadlile antud õigusi laiendada ka neile, kes viibisid kas vaenlase teenistuses või mingil muul põhjusel väljaspool Liivimaad. Inglise esindaja Weisbrod teatas koheselt Moskvast oma kodumaale, et neile lubatakse anda tagasi nende maad, majad ja mõisad ning kindlustatakse võrdsed õigused teiste Liivimaa elanikega, kui nad teatud aja jooksul võtavad vastu Vene riigi alamluse ja annavad truudusvande.[2]

Kõik need õiguslikud aktid, millega oli formuleeritud Eesti- ja Liivimaa ühinemine Vene võimu alla 1710. a., olid aluseks nendel aladel kujunevale poliiti-

---

1 Schiren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga, lk. 113-114

2 Сборник РИО, т. 50, lk. 388

lisele olukorrale. Universaalide, kapitulatsioonide, akordpunktide ja „generaalkonfirmatsioonide sisuks oli „üüütelkonna Rootsi võimu all saavutatud õiguste, nn. balti eriõiguste kindlustamine talupoegade pärisorjuslikul ekspluateerimisel. Lätlased ja eestlased ei võtnud 1710.a. mingil määral osa kapitulatsioonidest ja läbirääkimistest, nende saatuse üle otsustasid võõrad võimud. Peeter I läks Balti kubermangudes järelaadmistega isegi kaugemale kui Poola või Rootsi kuningad, kuid ka siin jutikindus ta vaid Venemaa riiklikest huvidest.[1]

Baltikumi privileegid kinnitati seerulises rõjalise ja diplomaatilise võitluse olukorras ja siin ei viivitatud kasutamast balti-saksa aadli meeleolusid, kes tundis end olevat solvatud Rootsi valitsuse poolt. Venemaa pidas sellal suurt võitlust oma tuleviku nimel, kusjuures tema konkreetseks eesmärgiks oli Rootsi võimu murdmine ning Venemaale positsioonide loomine Balti mere

---

1 Зутис, Я., Ливонский вопрос, lk. 58

idanaabal. Pärast 1710. a. võisid Eesti- ja Liivimaa juba täies ulatuses olla Rootsi vastase võitluse platsdarmiks ning oluliseks baasideks, mille majanduslikke ressursse ja elanikke taheti käimasolevas ja eelseisvates võitlustes võimalust mööda ära kasutada. Siin olid tähtsad sadamad, mille kaudu toimus ühendus läänepoolsete rõjatandritega. Samuti oli Baltikum tähtis Peterburi kaitseks.

XVIII saj. algul tugevnes Venemaal üha enam aadli impeerium. Sellega ongi seletatav, miks esimesed, kelle toetust Peeter I asjavallutatud Balti provintsides püüdis saavutada, olid kohalikud aadlikud. Vende peahuvis aga oli väljakujunenud laialdaste õiguste taastamine ning säilitamine, mida ainel võimul igal juhul tuli arvestada.

Kui järgnevalt esile kerkis küsimus poliitilisest koorast suhtel ja sõja läbi muneeritud aladel, siis loomulikult osutus kõige sobivamaks juba ajalooliselt kujunenud laialdaste õiguste taastamine ning säilitamine, mida ainel võimul igal juhul tuli arvestada.

Kui järgnevalt esile kerkis küsimus poliitilisest koorast suhtel ja sõja läbi muneeritud aladel, siis loomulikult osutus kõige sobivamaks juba ajalooliselt kujunenud ja osaliselt funktsioneerir kord, mille täielik restaureerimine

võis veelgi kindlustada aadli ja linnapatriitsiaadi poolehoidu. Selline Vene valitsuse sisepoliitika muutis alade suhtes õigustas end varsti ning viis üsna lühikese aja jooksul tõelisele koostööle Balti seisuste ja tsaarivalitsuse vahel.

Peale selle tuli aga Venemaal alati arvestada rahvusvahelist olukorda, sest tema valitsejate iga sisepoliitiline samm leidis siiski kas nii või teisiti vastukaja piiri taga. Kogu Baltikumi majanduslik struktuur oli kõigi oma niitidega seotud Lääne-Euroopa kaubanduslikku maailmaga ja igasugune selle sideme nicknumine kajastus valusalt mitte ainult Liivimaal, vaid ka Amsterdamis, Hamburgis ja Londonis. Sellest tingituna Venemaa, taotledes majanduslike ja poliitiliste sidemete taastamist Euroopa maadega, pidi loomulikult arvestama nende majanduslikke huvisid Baltikumis.

Tsaarivalitsuse suhtumist Liivi- ja Eestimaa parunitesse jälgivad tähelepanelikult aadlikiringkonnad Kuramaal, Leedus, Soomes ja Poolas. Järeldumised

balti-saksa aadlile aitasid tugevdada vene-võbralikke meelelahusid neis naaberriikides.

Lõpuks pidi privilleegide kinnitamine aitama aadlit poliitiliselt isoleerida ja võtma neilt soovi ühendada Poola ja Rootsi parlamenti. August II taotles sõnaselgelt Liivimaa üleandmist (1711. a., 1712. a., 1714. a. jne.), mida aga Vene poolt tõrjuti tegemast, tuues esile kõige mitmekesisemaid põhjusi. Veel 1720. a. teatas Peeter I, et Liivimaad on tõesti lubatud anda Poolale, ja ta ei keelduks seda tegemast, kui seda võiks teha hädavahuta. Ohtu nähti selles, et Poola kaudu võiks Liivimaa muutuda Venemaa vaenlaste kätte.[1]

Ka Rootsi valitsus püüdis Liivi- ja Eestimaa aadelkonda Põhjasõja päevil rea järelandmistega muuta enda poole tõmmata. Põhjasõja lõppjärgul laiendas Rootsi valitsus kogumi balti aadli seisuslikke privileege ennevõlematus ulatuses (Ulrika-Eleonora armukiri 1719. a.). Rootsi valitsevad ringkonnad ei jätnud veel kaua aega lootust saada tagasi neilt valluta-

---

1 Соловьев, С., История России, т. XVII, lk. 298-299

tud Balti provintse. Balti aadel aga, saavutanud oma endiste õiguste ja privilegide kinnitamise, ei võtnud toimunud muutust alamusvahekordades õnnetuse ega pahena ja ei näinud enam mingit vajadust muuks valitsejate vahetuseks.

Vendest nii sise- kui ka välispoliitilistest raskustest lähtudes pidas Vene tsaarivalitsus, soovides kiiremini kindlustuda Baltimail, otstarbekohaseks arvestada Eesti- ja Liivimaa rüütelkondade ja linnade valitseva ladvikuõigusi ning privileege, ignoreerides põliselanikke, eestlaste ja lätlaste, elulisi huve.[1]

Kuigi Venemaa sellal oli juba küllalt tugev ja sõjaliste jõudude poolest ülekaalukas, eelistas ta 1710. a. korraldelpelist alistumist, nähes selles oma diplomaatilises võitluses olulist vahendit. Tsaavarnad olid sealjuures just sisemised põhjused. Eriti kui arvestada, et rahvusvaheline konjunktuur oli pidevalt muutuv ja küsimus balti privileegide

---

1 Зутис, Я., Борьба за Балтийское море; „Исторический журнал", № 7, 1940, lk. 70

säilitamisest või muutmisest olevs peagi lahenenud Venemaa jaoks ilma igasuguste rahvusvahelise komplikatsioonideta.

1710. a. oskasid Balti-saksa mõisnikud kasutada soodsat ajaloolist olukorda. Minnes üle Rootsi vasallaste laagrisse tavtlesid nad Vene aadliriigi koosseisus oma klassi majandusliku ja poliitilise võimu kindlustamist ning laiendamist Baltimail.

Vene valitsus omaltpoolt asus viivitamatult kohaliku maariigi taastamisele. Kiirustati poliitilistel kaalutlustel: valmistudes Põhjasõja lõpetamiseks ja otsustavaks diplomaatiliseks võitluseks taheti näidata korra ja rahu kehtestamist maal, mis viimase 10 aasta jooksul oli olnud määratud pidevale laastamisele ja ruineerimisele nii sõjategevuse kui ka nälja ja katku tagajärjel.[1]

Kindel kord oli vajalik ka selleks, et varustada Baltikumis viibivaid Vene

---

1 Зутис, Я., Остзейский вопрос, lk. 80

vägesid vajaliku proviandi ja korteritega. Tallinnas, Narvas ja teistes linnades oli vaja ehitada uusi kindlustusi.

Tihult esimestel kuudel peale valluta-mist oli nende alade valitsemine koondatud võõraliste võimude kätte. Baltikumis olid Vene garnisonid ning nelja linnades Vene komandandid. Peagi usaldas feldmarsal Šeremetjev Riia ja Liivimaa küsimused vürst V. V. Repninile, kelle abiks määrati kindral Osten. Tallinna esimeseks kindral-kuberneriks oli vürst A. D. Menšikov. Tegelikult viibisid need Vene kindralkuber-nerid harva allutatud provintsides, ku-na neid sidusid mujal teised ülesanded.

Peale kindralkuberneride olid nimeta-tud kubernerid ja asekubernerid, kuid kõigis neis taaru poolt nimetatud kesk-võimu esindajais nägi balti aadel oma sootsijaid, kes kaitsesid nende huve. Koha-likud mõisnikud said Baltikumi määratud Vene võimukandjate lähemateks abilisteks ning mõjutajateks. Peter I määras siia oma volinikeks kohaliku aadli esindajaid. 1710. a. oktoobris nimetati Riiga täisvolilisteks esindajaks parun

Lõwenwolde, kelle kompetents oli väga laialdane. Ta pidi tegelema redutseeritud mõisade tagasiandmisega nende omanikele ja üldse kõigi maavaldustesse puutuvate küsimustega. Ühens ülesanderes oli provintsistatuudi taastamine. Lõwenwolde koos aadli ja magistraadi esindajatega määras ametnikke, tegeles armee majutamise ja proviandi hankimisega ning pidi kaitsma elanikkonda liialdatud nõudmiste eest sõjaväe poolt.[1]

Kõik tähtsamad ametid jäid kohalike balti-saksa parunite kätte. Kehtis saksa administratsioon, kohtuorganid, kirik ja kool, mida kontrollisid kohalikud aadlikud. Linnades olid magistraadid ja tsunftid jäetud endistele alustele. Baltikumi territooriumil kehtis kohalik õigus ja riigikeeleks oli saksa keel — „Saksa haldus, saksa keel ja saksa õigus."[2]

Kõik aadli omavalitsuse organid, nagu maapäev, maanõunike kollegium, konvent, riiutelkond jne. olid säili-

---

1 Зутис, Я., Остзейский вопрос, lk. 81
2 Schirren, C., Livländische Antwort, lk. 116

tatud. Juba enne Riia alistumist oli tsaari nimel rüütelkonnale ettepanek tehtud koguneda 1709. a. detsembri lõpuks Võnnu, mille teostumist segasid sõjategevus ja aadli kahtlused relvastatud võitluse lõpptulemuste kohta.

Kuid varsti pärast Riia kapituleerumist 2. novembril 1710. a. avaldas tsaari volinik von Löwenwolde patendi, millega ta kutsus koguma maapäeva lagunenud maariigi taastamiseks. Esimene maapäev pärast Liivimaa liidendamist Venemaaga algas 1710. a. detsembris ja oli koos 1711. a. märtsini. Sellega algas Liivimaa maapäeva aktiivsemaid perioode (maapäev oli selle järel koos veel 1711. a. – novembris; 1712. a. – jaanuaris ja juunis; 1714. a. – juunis; 1717. a. detsembris; 1721. a. – juunis). Maapäevadel arutati kõige mitmekesisemaid küsimusi. Kohe esimesel maapäeval anus aadel valima oma ametiisikuid: valiti maanõunikud, maamarssal, kohtunikud, superintendent jne.

Maapäevale anti üle ka tsaari generaalkonfirmatsioonid. Parun Löwen-

Wolde märkis sealjuures oma kõnes, et tema arvates peares maa toimunud muudatustega rahul olema, kuna kogu maailm teab, mida nad viimase kolmekümne aasta jooksul on kannatanud.[1]

Edaspidi hakkasid maapõlvad arutama kõiki müütelkondadesse puutuvaid küsimusi (talupoegade koormiste küsimus, küsimused armee varustamisest jne.)

Maapäeva tähtsus sellel perioodil seines ka veel selles, et ta kiipsutas alla fakti sarsa aadli poliitilisest koostöost tsaarivalitsusega. Lääne-Euroopas hakati harjuma mõttega, et Liivi- ja Eestimaa jäävad edaspidigi ühendatuks Venemaaga, mitte aga Poolaga.

Vene valitsuse poliitikat Baltimaade suhtes soodustas asjaolu, et Vene aadel erinevalt Poola ja Rootsi aadlist ei olnud eriti huvitatud, muuseti vallutatud kubermangude" vähekiljakatest muldadest. XVIII saj. 1. poolel huvitus Vene aadel rute maavalduste saamisest stepirajoonides, mille tõttu tsaarivalitsus võis jätta puutu-

---

1 Schiiren, C., Die Recesse der livländischen Landtage, lk. 372

mata balti aadli eesõigused maavalduse suhtes Balti kubermangudes. Oma valitsemise algaastail täitis Vene valitsus järjekindlalt balti-saksa aadlile antud lubadusi ja ei seganud end Baltikumi agraarsuhetesse. Balti parunite initsiatiivil võttis pärisorjus siin kõige karmimad vormid.

XVIII saj. keskpaigu aga hakkas kasvema teatav vastuolu balti aadli seisuslike organite ja keskvõimu vahel. See oli tingitud balti parunite püüetest pidevalt suurendada oma autonoomseid õigusi ja talupoegade sõltuvust sellisel määral, et aadli seisuslikud organid hakkasid juba tungima keskvalitsuse tegevussfääri.

Venemaal hakkasid peagi üha intensiivsemalt arenema kapitalistlikud suhted, mis nõudsid maa eri osade tihedamat seostumist. Kapitalismi arenemine oli vastuolus reaktsioonulise pärisorjusliku balti vikorraga, feodaalaja produktiga, mida balti-saksa aadel kangekaelselt püüdis säilitada. Võitlus pealetungiva kapitalismi ja hääbuva feodalismi vahel kajastus teravas polee-

kas mõõdunud sajandi 60-ndail-70-ndail aastail balti erikorra õiguslike aluste juriidilise iseloomu üle.

Venemaal oli 1861. a. talurahvareformiga viidud läbi pärisorjuse kaotamine. Sellele järgnes mida teisi kodanliku iseloomuga reforme (semstvoreform, kohtureform, linnareform jne.), mida tsaarivalitsustahtis laiendada ka Balti kubermangudele. Kohalikud mõisnikud nägid siin oma vanade pärisorjuslike eesõiguste kärpimist ja püüdsid seda igati takistada. Selles võitluses püüdsid balti-saksa aadli ideoloogid C. Schirren, Th. von Bunge jt. väita, et tsaarivalitsuse tavtlused, teostada muudatusi balti erikorras, on nende vahel sõlmitud lepingute rikkumine. Need ajaloolased ja juristid lähtusid seisukohast „Meie pole mitte vallutatud."[1]

Peter I olevat läinud kapitulatsioonide teed, kuna ta oli näinud, et Baltikumis võis võim jääda püsima vaid siis, kui ta võitis enda poole kohalikud elanikud (balti-saksa aadel moodustas

---

1 Schirren, C., Livländische Antwort, lk. 115

ainult umbes 1/10 Balti mere äärsete alade elanikkonnast!). Kes mõnda Balti maad omaks tahtis nimetada, pidavat selle vaks korda vallutama: jõuga ja õigusega.[1]

1710. a. sündmusi kirjeldades lähtusid nad asjaolust, et Peeter I oma universaalidega oli lubanud aadlile säilitada kõik nende privilegid ja õigused. Seisused olid teda siis usaldanud lootuses, et nende senine vaske saatus paraneb, ning vastasid universaalidele kapituleerumisega, mida tsaar nüüd nende arutluste järgi kinnitas generaalkonfirmatsioonidega.

Kõige selgemini on see nn. balti teooria esile toodud jurist Th. von Bunge poolt, kes universaale, akkordpunkte ja generaalkonfirmatsioone vaadleb kui lepingu sõlmimise etappe:

1.) lubadused tsaari poolt-universaalid;
2.) nende lubaduste vastuvõtmine seisuste poolt tingimusel, et arvestatakse aadli ja linnapatriitsiide poolt esitatud nõudeid - akkordpunktid;
3.) esitatud punktide vastuvõtmine,

---

1 Schirren, C., Livländische Antwort, lk. 127

esialgu Rootsi esindajate poolt - Vene väejuhtide resolutsioonid - vastused akkordpunktidele;
4.) Rootsi täielik nõusolek oma esindajate lubadustega - generaalkonfirmatsioonid.[1]
Kapitulatsioone vaadeldakse sealjuures kui rahvusvahelisi kahepoolseid lepinguid, mida on sõlminud kaks võrdset, üksteisest sõltumatut ja iseseisvat õigussubjekti: 1.) Balti seisused ja 2.) Vene valitsus.
Nii aadelkond kui ka linnad olevat Rootsi garnisonide kapitulatsioonide alusel vabanenud Rootsi alamlusest ja saanud sama iseseisvateks kui Poola ja Rootsi valitsuste alla mineku ajal XVI saj. lõpul. Sealjuures polevat nad veel olnud Vene alamad.
Olukorda püüti kujutada siis nii, et 1.) Venemaa sai valitsemisõiguse Liivi- ja Eestimaa üle; 2.) aadelkond ja linnad andsid truudusvande uuele valitsusele, saades vastu igakülgse garantii oma privileegidele ja traditsioonidele.
Siit selgub ka, miks kohalikud mõis-

---

1 Bunge, Th. v., Der baltische Civilproceß, lk. 31

nimed nii suure järjekindlusega püüdsid tõestada akkordpunktide lepingulist iseloomu. Neid hinnati kui ajaloolist alust järjest enam tugevnenud Balti erikorrale. Kui akkordpunktid oleksid olnud rahvusvahelised lepingud, siis Vene valitsus oleks pidanud alati teostama seadusandlikku võimu koos Balti seimide esindajatega. Lepingurikkumise korral valitsuse poolt oleks Balti-sakslastel samuti olnud õigus tegutseda oma äranägemise järgi. Iga Vene valitsuse riikide rüütelkondade ja linnade privilegidele oleks selle teooria järgi andnud õiguse mõnele kolmandale riigile vahelesegamiseks.[1]

Balti-saksa aadli teooria leidis teravat kriitikat Vene 60-ndate aastate intelligentsi esindajate poolt. Selle suuna algatajaks oli J. Samarin, kelle toetasid M.P. Pogodin, P.J. Šeljajev jt., kes väitsid, et teoreetikud Baltikumist on ümber lükanud meie tähtsaid aksioome. Kõigepealt toob J. Samarin esile, et Venemaa valdutas oma ranniscu-

---

1. Juri Samarins Anklage, lk. 147-148

maad siiski rootslastelt, mitte aga Liivi- ja Eestimaa seinustelt.[1]

Baltikumi saatus otsustati kõigepealt Poltaava ja alles selle järele Riia ning Tallinna all, kusjuures Liivi- ja Eestimaal seisused said alla anda vaid de facto. De jure kuuluvad nad Rootsile, sest maa okupeerimine ja kapitulatsioonid ei vabastanud veel balti aadlit Rootsi alamlusest ega andnud õigust lepinguid sõlmida. Pealegi, milliseid tinginuisi võib esitada tüüpilise maad, mis aastasadade jooksul on käest kätte käinud ja pole kunagi õieti olnud sõltumatu ja iseseisev! Sõda arenes edasi ja alles Nystadi (Uusikaupunki) rahuga oli Rootsi sunnitud koos Baltimaaga ka selle elanikud Venemaale loovutama.

Akkordpunktide sõlmimise kohta tuuakse ette, et see ei olnud vabatahtlik akt, kuna seisustel Baltimaal ei olnud sellal mingit muud valikut. Nad ei oleks saanud öelda: ei, meie ei taha teile alluda. Sel juhul oleksid vaenlaste

---

1 Juri Tamarins Ärklage, lk. 146

viimased tugipunktid Balti mere idaosal-dal Vene vägede poolt allutatud relvajõuga.[1]

Balti aadel, aga, kes juba varem oli avaldanud rahulolematust Rootsi poliitikaga, otsas kasutada sobivat momenti ülemineku Vene riigi alamlusse, kust ta lootis suuremaid järelandmisi oma taotlustele. Pealegi oli Vene valitsus sellal diplomaatilistel kaalutlustel nõus tunnistama kohalikke privileege, harjumusi ja õigusi. Kuid mitte tingimusteta! Sellal kui C. Schiren käsitles Liivimaa riiutelkonna privileegide generaalkonfirmatsioonis olevaid klausleid ainult juhuslikkusena, toonitasid J. Samarin, M. P. Pogodin jt. nende täiesti reeglipärast iseloomu. Nende arutluste järgi otsustas Peeter I, asja õigesti ja sai aru, et ei saa anda igaveseid siduvaid kohustusi, kuna maailmas ei jää pidevalt püsima sama olukord.

Mõõdumud sajandi 60-ndatel ja 70-ndatel aastatel lükkasid need vene ajaloolased ja juristid kindlalt ümber väite, nagu olekski kapitulatsioonid rahvusvahelised,

---

1 Pogodin, M.P., Offener Brief, lk. 33

kahe võrdse poole vahel sõlmitud lepingud.

Teatud määral oli sellega antud vastulöök ka balti parunite taotlustele muutmatult säilitada kõiki oma vanu õigusi. Kapitalismi arenemise, talurahva massilise liikumise ja ühiskondliku arvamuse survel oldi sunnitud ka Baltimail teostama mõningaid reforme, kuigi balti mõisnike põhilised pärisoriuslikud privileegid ja maaomand säilisid endiselt.

Nii polnud Balti erikord Peeter I ajast mitte mingi leping, vaid tegelikult riigi kõrgeima võimu tahe, kes oma otsuse tegemisel laskis end juhtida teatud poliitilistest kaalutlustest. Sealjuures, aga oldi kapitulatsioonid siiski need aktid, mille kaudu toimus Rootsi viimaste tugipunktide likvideerimine mõnel määral kiiremini, kergemal kujul ja väiksemate kaotustega nii Vene vägedele kui ka riigi sõja läbi palju kannatanud Liivi- ja Eestimaale. Negatiivselt mõjus aga see, et Vene valitsus orienteerus siin kõige reaktsioonilisematele feodaalsetele elementidele, mis piidurdas

tootlikke jõudude ja maa majanduse ning kultuuri arengut. Baltikumis rakendati „rõjalis-feodaalseid" meetodeid ja toimus klanikkonna enamuse rahvuslik-koloniaalne rõhumine.

Palju tähtsam oli aga sealjuures asjaolu, et Baltikumi ühendamine aitas kaasa uute kapitalistlike tootmissuhete arengule feodaalse ühiskonna küpses ning kiirendas kapitalistliku tootmisviisi võitu.[1]

Rootsi platsdarm Baltimail oli likvideeritud ning antud löök Šlahta-Poola ja Inglismaa taotlustele Balti mere basseinis. Siin silma vastu lagunevate piiririikidega ja lõpmatuisse tühjadesse taigerdunud suurriikidega seisis ühtne, monoliitne, noor, kiiresti kasvav Venemaa.[2]

---

1 Зутис, Я. Я., Об историческом значении присоединения Латвии к России; „Вопросы истории", № 7, 1954, lk. 99

2 К. Маркс и Ф. Энгельс, Соч., т. XVI, ч. I, lk. 12-13

4.

Võitlus Eesti- ja Liivimaa pärast a. 1711-1721.

Pärast 1710. aasta edukaid võitlusi Eesti- ja Liivimaal kandus sõjategevus edasi teistele Balti mere äärsetele aladele ja Saksamaa territooriumile. Suure Liidu liikmeid häirisid eriti sündmused Saksamaal, kus 1712. a. algas Rootsi Pommeri vallutamine Vene vägede poolt. Rootslased püüdsid küll ka oma vägesid paisata Pommerisse, et sealt liikuda edasi Poolasse, kuid need plaanid ebaõnnestusid kohe. Oma viimase tugipunkti Saksamaal, Wismari, kaotasid rootslased 1716. a.

Peale sõdade lõppemist Türgiga 1713. a. sai Venemaa jälle suunata Balti mere äärde suuremaid sõjalisi jõude. 1713. a. vallutasid Vene väed Balti mere laevastiku abiga Soome lahe rannikut Viiburi ja Helsingi vahel. 1713. a. augustis hõivati Turu linn. 1714. a. olid Rootsi väed sunnitud taganema Oulu jõe taha ning edasi Tornio juurde.

1714. a. suvel kohtus Vene laevastik Hangö neeme juures Rootsi laevastikuga ja 27. juulil toimus siin kuulus Hangö merelahing, mis lõppes raotusega rootslastele. Vene laevastiku võit kinnitas Vene armee edusamme Baltikumis ja muutis Vene laevastiku peremeheks Balti merel. Seejärele hõivati Ahvenamaa saared, millega asetati ohtu Stockholm ja tekkis sõja ülekandmise võimalus Rootsi territooriumile. 1716. a. vallutasid venelased ka Tornio Põhja-Soomes Rootsi piiril. Tehti juba plaane desandiks Rootsi, et sundida Rootsit kiiremini rahu sõlmimisele.

Samal ajal hakkasid ilmnema teatud lahkhelid Põhja Liidu liikmete enesevahel, seoses nende erinevate huvidega Rootsi valduste suhtes. Näiteks hakkas Poola juba sagedamini nõudma, et Venemaa annaks neile viivitamatult üle Liivimaa vastavalt varasematele kokkulepetele.[1]

Kuid ka rahvusvaheline olukord hakkas kujunema ebasoodsaks. Hispaania pärilussõjas oli Inglismaa juba alustanud

---

1 Соловьев, С., История России, т. XVI, lk. 130-132 ja lk. 138

separaatseid läbirääkimisi Prantsusmaaga. Ka koalitsiooni teised liikmed kaldusid rahu poole. Rahu aga oleks vabastanud Lääne-Euroopa riikide käed vahelesegamiseks Põhja-Euroopas. Läbirääkimiste algus Prantsusmaa, Austria, Inglismaa ja Hollandi vahel sundis Vene valitsust olema eriti tähelepanelik sündmuste suhtes Lääne-Euroopas.

Rootsi valitsus omalt poolt püüdis igati saavutada Inglismaalt ja Hollandilt nende vanade liitlaskohustuste täitmist.

Venemaa ja Inglismaa suhted muutusid järjest pinevamaks ja oli juba karta Inglismaa avalikku väljaastumist Rootsi poolel. Kui sõjategevus kandus Holsteini, kuhu Vene väed läksid jälitades Rootsi korpust, siis Inglise valitsus püüdis veenda Hollandit saatma ühiselt eskaadrit Baltimerre, et sundida Taanit sõlmima rahu või viima vägesid välja Holsteinist. Eskaader 15 laevast oli valmis, aga hiljem arenevate sündmuste mõjul selle eskaadri saatmine ebaõnnestus.[1]

1713. a. sõlmisid inglased Prantsusmaaga

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 98-99

Utrechti rahulepingu, millega ühinesid Hadalmaad, Preisi, Savoja ja Portugal. Saksa-Rooma riigi keiser ja Saksa vürstid jätkasid sõjapidamist, kuid 1714. a. olid sunnitud Rastatti rahulepingu järgi vastu võtma Utrechti rahu tingimused. Hispaania pärilussõja tagajärjeks olid olulised muudatused rahvusvaheliste jõudude vahekorras.

Inglismaa intriigid Venemaa vastu poliitilisel alal tugevnesid. Inglise saadik Hollandis lord Strafford väitis, et Inglismaa ei taha kunagi näha Rootsit laostatuna ja jõuetuna. Inglismaale oleks kõige enam sobinud jõudude tasakaal Balti mere ääres. Venemaa vallutusi taheti piirata Peterburi ja selle ümbrusega, millele äärmisel juhul oleks lisatud Narva. Inglise valitsus nähtavasti juba tundis, et päris kõrvale Venemaad Baltikumist enam lükata ei õnnestu.[1]

Pealegi kasvasid Inglise-Vene kaubanduslikud suhted samal ajal pidevalt. Suurem osa kaubandusest toimus veel Arhangelski sadama kaudu, aga järjest

---

1 Ключников, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 101
vrdl. Соловьев, С., История России, m. XVII, lk. 27

laienes ka Balti mere kaubandus. Inglased ja hollandlased ei saanud enam ükskõikselt suhtuda sellesse, et rootslased Balti merel kaaperdasid nende laevu ning takistasid kaubandust. Vastuseks rootslased teatasid kindlalt, et Balti mere sadamate blokaad nende poolt jätkub niikaua, kuni need on venelaste valduses.

Rootsi olukord halvenes järjest ja Inglise valitsus nägi, et sõja edasine jätkamine võib Rootsi hukutada. Londonis otsustati saata Venemaale resident, kelle ülesanderes oli püüda sobitada rahu Venemaa ja Rootsi vahel. Kuid jälle hakkasid ilmnema vastuolud Lääne-Euroopa riikide vahel. Teised riigid ei ootanud Inglismaale abi ja ükski ei julgenud astuda Venemaa vastu ega isegi toetada oma siinset kaubandust.

1714. a. suri Inglise kuninganna Anna ja kuningaks sai Hannoveri kuurvürst George (George I, 1714.-1727. a.). Troonivahetus tõi Inglismaal muutusi võimule mõnigid, kes olid aktiivse väli- ja koloniaalpoliitika poolda-jad. Parlamentarism Inglismaal kindlustus veelgi. Seda soodustas asjaolu, et George I ilmutas väike huvi Inglismaa poliitika suh-

tes, millega ta isiklikult oli vähe seotud. Ta da kuuitas esijoones ta oma Hannoveri kuurvürstkond Saksamaal. Siin oli George I soovis omandada Bremeni ja Verdeni hertsogiriigi (kuulusid kuni 1712. a. Rootsile, siis vallutati Taani poolt), mis oleks andnud Hannoverile pääsu merele.

Hannoveri kuurvürstina George I, näkes Rootsi ebaedu, püüdis saavutada tihedamaid sideneid Venemaaga. Sellega olid muudatused Inglismaa valitsemisaparaadis 1714. a. Venemaale ja ta liitlastele küllaltki soodsad. 1714. a. novembris saabus Londonisse Vene diplomaat Kurakin, kes tegi ettepaneku rootslaste väljatõrjumiseks Saksamaa territooriumilt. Hannoveri kuurvürstkonnaga pidi liidetama Bremen ja Verden. Venemaale pidid selle eest jääma kõik Vene väegede poolt Baltikumis vallutatud alad. Takistuseks oli Taani, kes ei tahtnud loobuda oma 1712. a. teostatud vallutustest. 1715. a. veebruaris pidi Taani siiski Venemaa nõudmisel Bremeni ja Verdeni Hannoverile loovutama.[1]

---

1 Уникифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 117-119

1715. aastaks veendus Inglise valitsus ka, et on vaja toetada oma kaubandust Balti merel. Rootsi laevad, blokeerides Balti mere vanniküt, tekitasid Inglise merelaevandusele kahju. Vaatamata Inglise valitsuse nõudmisele, lubada vaba kaubandust Balti merel, võeti Rootsi poolt tarvitusele veel karmimad abinõud. 1715. a. veebruaris andis Karl XII nn. kaaperdamise seaduse, mis faktiliselt keelas Rootsi vaenlastel kauplemise Balti mere sadamatega. See kutsus esile suure pahameele Inglismaal ja Hollandis. Inglismaa elulised huvid ise sundisid meid Inglise valitsust Balti mere kaubanduse kaitsmisele. Admiral Norris sai käsu viia eskaadriga Balti merre eskortima kaubalaevu sihtkohta ja tagasi, et kindlustada neile kaitset Rootsi kalalaetungide vastu. Inglise eskaadri viibimine Balti meres oli sobiv venelastele ja ka liitlastele, sest see andis neile kindla ülekaalu Rootsi laste suhtes merel.

1715. a. oktoobris sõlmiti Venemaa ja Hanoveri vahel Greifswaldis rahu liidulepping. Lepingu alusel nõustus George I (kui Hanoveri kuurvürst ja Inglise kuningas) Inge-

ri, Karjala ja Eestimaa ühinemisega Venemaale. Vene poolt kohustuti kindlustama Hannoverile Bremen ja Verden. Kokkuleppele ei kirjutanud Inglise ministrid alla ja nii ei astunud Inglismaa formaalselt liidusuhetesse Venemaaga. Inglismaa lojaalne poliitika Venemaa suhtes kestis väga lühikest aega. Inglise valitsus oli vaid huvitatud Hannoveri tugevnemisest, mis oli nende tugipunktiks Euroopas.[1]

1716. a. algus oli Venemaa suurenate sõjaliste ja viiti diplomaatiliste edusammude ajaks. Vene väed olid vallutanud kogu Balti mere ida- ja lõunarannikut, Balti merel tegutses edukalt Vene laevastik. Venemaa poolt juhitud koalitsiooni kuulusid Poola, Taani, Preisi, Hannover ja Saksi. Venemaaga püüdsid liitu saavutada paljud Saksa väerstid. Oli jäänud ainult üks ilmne vaenlane - Rootsi, kes oli välispoliitilise isolatsiooni olukorras.

Inglise valitsuse positsioon 1716. a. kevadel oli kõikuv. Rootsi valitsus oma blokaadipoliitikaga tekitas Inglise kaubandust.

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 119-123

Rootsi pidas lähiräägimisi Hannoveri dünastia vihaseima vaenlase, Inglise teise troonipretendendi, James Stuarti Inglismaalt põgenenud poolehoidjatega. See sundis Inglismaa valitsevaid ringkondi otsima liitu Venemaaga. Samal ajal aga kasvasid selle liidu vastased meeleolud. Inglise kaubandusliikmudele ringkondadele oli lähenemine Venemaale samuti vajalik. Nad püüdsid takistada Venemaa domineerimist Balti merel, kuid ise olid sunnitud taotlema kauplemisvabadust Balti mere sadamatega, mis omakorda tugevdas Vene positsioone ja tõukas Inglismaad Rootsi vastu.

Inglismaa otsustas veel kord pöörduda Rootsi poole, et see kõrvaldaks takistused kaubanduse alal ja ütleks ära James Stuarti pooldajate toetamisest. Vende ettepanekutega saadeti Lundi 1716. a. mais Inglise eskaader admiral Norrise juhtimisel. Vene väed valmistusid sellal dessandiks Skonesse. Lündmuste mõjul kujunesid Inglismaa vahekorrad Rootsiga sellisteks, et siin oli kasvõi Inglismaa toetust Vene dessandile.

Üldiselt aga tugevdas Vene mõju kaup-

Inglismaa vaenulikku suhtumist Venemaasse. Saamud Venemaa abiga soovitud territooriumid, muutus George I varsti „liitlasest" Peeter I „ägedaimaks vaenlaseks. Inglise diplomaatia oskas organiseerida lõhet Põhja Liidus.

Põhjuseks, mis takistas Venemaa vahekorda Inglismaa, Hannoveri, Taani, Preisi ning Austriaga, oli nn. „Mecklenburgi küsimus". Mecklenburgi hertsogkonnal oli geograafiliselt väga sobiv koht. Peeter I pööras talle erilist tähelepanu ja tahtis läbi Mecklenburgi territooriumi ühendada Balti ja Põhjamere ühendava kanali. Sel oleks vabastanud Vene kaubalaevad vajadust sõita läbi Sundi ning maksta Taanile tollimaksu. Mecklenburgi hertsog ise püüdis Vene tsaaris leida tugi võitluses kohalikuga aadliga. Peeter I ja Mecklenburgi hertsogi vahel kirjutati 1716.a. alla liidulepingmillega kohustuti andma hertsogile teatrid arvu vägesid. Vene vägede paigutamine Mecklenburgi kuitsus esile Vene-vaenulikku suhtumist Hannoveris ja Inglismaal, mis pidi peaaegu viima Vene-Inglise sõjani. Inglismaa, Hannover ja Saksa keiser pü-

sisid seisukohal, et Venemaa peab puhastama Mecklenburgi oma vägedest. Vende mõjul nõudis Taani Vene vägede väljaviimist Taanist.[1]

Venemaa vastu intrigeerisid Viinis, Berliinis, Pariisis ja Londonis ka Poola diplomaadid ja August II. Kõige lojaalsemalt suhtus Vene-Mecklenburgi lepingusse Preisi.

Vene valitsuse püüdlused saavutada kokkulepet Inglismaa ja Hannoveriga ühiseks tegevuseks Rootsi vastu ei õnnestunud. Samuti ei toimunud ettenähtud Peeter I ja George I kohtumine ja ka hiljem vältis George I kohtumisi Vene diplomaatidega. Inglise diplomaadid võtsid tarvitusele kõik vahendid, et nõrgestada Venemaad, kus ja kuidas see oli vähegi võimalik. „Inglismaa intriigidega seletub ühtsuse puudumine liitlaste tegevuses, kelle keskel inglise allikatest levitatakse kuulduisi Peetri laiadest vallutusplaanidest Euroopas."[2]

Samal ajal muutus ka üldine olukord Euroopas. 1717. a. alguses sõlmiti kolmikliit Prantsusmaa, Inglismaa ja Hollandi vahel.

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 130-134

2 История дипломатии, m. I, lk. 269

Prantsus- ja Inglismaa juhtivad ringkonnad olid sellal huvitatud Utrechti rahuga kujunenud olukorra kindlustamisest. Inglismaa oli veidi varem sõlminud lepingu Austriaga ja võis nüüd nendele lepingutele toetudes tagasi lükata Peeter I ettepaneku asuda 1717. a. ühiselt võitlema Rootsi vastu.

Siiski ei andnud Inglismaa valitsevad ringkonnad George I võimalust ellu viia avantüristlikku pealetungi Venemaa vastu lähtudes Inglise kaubanduse huvidest ja kartusest, et Rootsi sel juhul saab suuremad võimalused võtta osa Jamesi poolehoidjate intriigidest.

Pealegi valmistuti Inglismaal osavõtuks sõjast Hispaania vastu ja nüüd ei tahetud enam omada teist vastast – Venemaad!

Kõigele vaatamata hakkas Inglismaa siiski otsima avalikumat kokkuleppet Rootsiga.

Kuna Venemaa vahekord Inglismaaga ei olnud kindel, siis oli loomulik, et hakati otsima liitlast Inglismaale vaenulikus Prantsusmaast. Prantsusmaal nähti, et pärast

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 155.

Poltaava lahingut oli Rootsi sedavõrd nõrgenenud, et ta ei võinud olla tõsiseks liitlaseks. Venemaa näol leotsid prantslased leida uue tugeva liitlase. 1717. a. viibis Peeter I Pariisis, kus toimusid läbirääkimised. Juba 1716. a. oli Preisi Prantsusmaaga sõlminud salajase lepingu, mis pidi garanteerima Utrechti ja Rastatti rahu. Veel pidi Prantsuse diplomaatia aitama kindlustada Preisile Stettini, mis oli saadud Vene vägede abiga. Sellepärast oli Preisi huvitatud, et lepinguga ühineks ka Venemaa. Prantsusmaa lootis Venemaaks leida liitlase oma vaenlase, Austria, vastu. Prantsusmaa taltis, et Venemaal oleks Saksamaal tugipunkte ja et ta omaks seal pidevalt vägesid. Sõlmitava lepingu aluseks seadis Prantsusmaa Utrechti ja Rastatti rahu garanteerimise. Peeter I nõudis, et garanteeritaks kõik Vene vägede poolt Põhjasõjas tehtud vallutused. 15. augustil 1717. a. sõlmitigi Venemaa, Prantsusmaa ja Preisi vahel Amsterdamis liidu-kaitselepping. Sellega kohustuti pidama lepinguid, mis pidid lõpetama sõja Põhja-Euroopas.[1]

---

1 Нисифоров, Л.А., Русско-английские отношения, lk. 156-158

Amsterdami kokkulepe näitas, kuivõrd Euroopas oli kasvanud Vene diplomaatia tähtsus. Koos sellega ta valmistas pinda edasiste läbirääkimiste jaoks. Amsterdami leping etendas kahtlemata suurt osa Karl XII otsuses nõustuda alustama vahetuid läbirääkimisi Venemaaga. Rootsis oli sellelks ajaks juba kõigis rahvakihtides piisavalt kasvanud nõue rahu järele; isegi Balti mere üle valitsemise kaotuse hinnaga.

1718. a. mais avati Ahvenamaa saartel kongress, kus Vene esindajateks olid J. Bruss ja A. Osterman; Rootsi poolt Karl XII lähemaid nõunikke paron Görtz.

Ahvenamaa saarte kongressi avamine muutis rahutuks Inglise ja Hannoveri valitsused, kus kardeti, et need läbirääkimised võivad viia rahu sõlmimisele Venemaa ja Rootsi vahel Inglismaa ja Hannoveri osavõtuta. Nad püüdsid igati katkestada läbirääkimisi, kuid takistada kongressi kokkukutsumist Ahvenamaa saartel ei õnnestunud. 1718 a. kevadeks muutus olukord Inglismaal endal keerukaks. Inglismaa vahekorrad Hispaaniaga muutusid järjest pingsamaks. Oli selge, et siin on

ähvardamas uue sõja oht. Hispaanias tõõtas kardinal Alberoni isegi välja Inglise, Hannoveri ja Austria vastase koalitsiooni plaani, millesse pidid kuuluma Hispaania, Venemaa, Rootsi ja võimaluse korral Preisi. Prantsusmaa positsioon polnud veel kindlaks määratud. Rootsi nõudis Breemeni ja Verdeni tagasiandmist kui esialgset tingimust lepingu sõlmimiseks Inglismaa ja Hannoveriga. Karl XII ei olnud muutnud oma kavatsust osutada relvastatud abi Inglise troonipretendendile. Lõpuks kardeti Inglismaal veel Vene - Rootsi eskaadri ühist tegevust. Inglismaa hakkas valmistama oma eskaadri saatmiseks Balti merre.[1]

Siis aga saabusid Inglismaale teated Hispaania laevastiku purustamisest Inglise eskaadri poolt 1718.a. suvel Sitsiilia saare juures.

1718.a. põhjast pikki kõhklusi kirjutas Prantsusmaa regent Orléansi hertsog Philippe alla nn. neliikliidu lepingule (Inglismaa, Holland, Austria ja Prantsusmaa), mis oli suunatud Hispaania vastu.[2]

---

1 Никифоров, Л.А., Русско-английские отношения, lk. 167-168

2 Samas, lk. 173-175

Rahvusvahelises elus oli jällegi muutunud jõudude vahekord. Prantsusmaa oli asunud Inglismaa poolele. Preisi oli sõhkler. Hispaania vastu oli tekkinud koalitsioon ja sõda käies siin järjest.

Muidugi püüti nüüd igati takistada Venemaa ühinemist Alberoni poolt kavatsetud koalitsiooniga. Inglismaa omavorda püüdis saavutada teatud kokkulepet Venemaaga. Vene valitsus, vaatamata suhete teravnemisele ja teadetele Inglise valitsuse uutest intriigidest, püüdis säilitada rahulikke vahekordi.

Ahvenamaa saartel kulgenud küllaltki edukad läbirääkimised katkestas Karl XII sõjamatu surm 1718.a. novembris. Kiiresti ja otsustavalt haaras troonі enda kätte Karl XII õde Ulrika-Eleonora. Tegelikult läks võim aristokraatsele riiginõukogule, kus kuningale jäeti vaid kaks häält. Uus valitsus Rootsis kuulutas resoluutselt rahust ja sõda jätkus.

Venemaal tunti hästi Rootsi poliitiliste ringkondade meeleolu ja seega tähendas Karl XII surm Peter I lootuste murjumist sõlmida Rootsiga rahu lähemal ajal. Venemaa ette kerkis kogu uni ähvardus, et

nüüd püüavad Hannover ja Taani Inglismaa, abiga sõlmida rahu Rootsiga Venemaa, arvel.

Inglismaal, tunti kergendust seoses Rootsi kuninga surmaga, sest Inglismaal ja kogu Euroopas teati, et Rootsis oman suurse partei, kes on ellekõige rahu sõlmimise poolt Inglismaa ja Hannoveriga. Ainult Karl XII ja tema lähedal seisev vähelda-ne grupp oli toetanud Rootsi ministri Görtzi plaane, mille järgi Rootsi pidi Vene abiga saama alu Taanilt ja Hannoverilt Venemaale loovutatud maade asemel. Nüüd muutusid needki plaanid kehtetuks.

1719. a. alguses oli George I Hannoveri kuurvürstina, Saksa keiser ja August II Saksi kuurvürstina sõlminud Viini lepingu, millega püüti isoleerida Venemaad ja moodustada Venevastast vaenulikku blokki. Saanud teada Karl XII surmast, lootsid need valitsejad, et nüüd nad võivad Venemaa jätta ilma Rootsi üle saavutatud võidu viljadest ja tõrjuda Venemaa ellemale Balti mere kallastelt. Inglise ja Hannoveri valitsuse vaenulik seisak Venemaa

suhtes oli nüüd täiesti avalik. „Venemaa peavaenlaseks muutus nüüd mitte enam Rootsi, kelle vastu suunas oma löökе Vene armee ja laevastik, vaid Inglismaa, kelle intriigidega pidasid võitlust Vene diplomaadid."[1]

Rootsi ise ei etendanud oma välispoliitiliste küsimuste lahendamisel enam juhtivat osa. Nagu lõuna-Euroopas, nii tahtsid Inglismaa ja Prantsusmaa end ka Põhja-Euroopas maksma panna. Nad nõudsid, et Rootsi, Venemaa, Poola, Taani ja Preisi taganeksid oma huvidega Inglismaa ja Prantsusmaa soovide ees.[2]

Prantsusmaa plaanis oli, et Rootsi peab teatud valdused Saksamaal säilitama. Tugevale Venemaale pearx vastu seisma tugev Rootsi, millega oleks saavutatud Prantsusmaale sobivaim jõudude tasakaal Euroopa põhjaosas.

Hoopis erinev oli inglaste plaan. Inglased väitsid, et Rootsi on küll kaotajate pooleks, aga ta ei tohiks nõustuda kõigi oma koloniaalprovintside kaotusega. Viiski

---

1: Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 197

2 Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II, lk. 479

peaks Rootsi juba rahuldunu, sui ta saab tagasi Eesti- ning Liivimaa. Saksa provintsid olevat Rootsile isegi koormaks ning alalisest sõjalaetungi objektiks Rootsi vaenlastele. Inglaste peamuttes oli mitte lasta terveida Rootsi, asemel muel suurvõimul Balti merel. Kui siin oli valitsemas Rootsi, võisid inglased ja hollandlased segamatult Balti merre tulla. Rootsi suurvõimu langemisega näis kasvavat oht, et suurem osa nende meresiiraide balti kaubandusest võidakse nende käest ära võtta.

Ka valitses Inglismaal arvamine, et sui Rootsi saab tagasi Balti mere provintsid, siis juba selle eest saab teda sundida loppima Saksa provintside Verdeni ning Bremeni kaotusega Hannoveri huvides.

Esialgu õnnestus Inglismaal ka Prantsuse valitsust ümber orienteerida Inglise sihtkohtadele, kusjuures diplomaatilise aktsiooni juhtimine läks Inglismaale.

Siis aga esitas Prantsuse saadik Stockholmis La Marck oma plaani ja ütles, et rootslaste soovics on Saksa provintside tagasivõitmine. Ta teonitas ka, et Preisi-Vene liit on tugev. Samuti ei olevat võimatu, et

Venemaa ja Rootsi vahel siiski peagi sõlmitakse rahu.[1]

Prantsusmaa suhtes oma sõnet, et Rootsile peaks jääma alasid Põhja-Saksamaal. Inglased muutusid prantslaste poliitika suhtes umbusklikuks ja otsustasid alustada kiiresti tegevust ning saata Stockholmi oma saadiku. 1719.a. suvel saadeti sinna lord Carteret, kellele anti instruktsioonid, et ta sitaks Rootsi valitsusele ainsa võimaliku ning sobiva plaanina selle, et Rootsi jääb ilma Saksamaa provintsidest, kuid säilitab Venemaa poolt vallutatud alad. Saksa provintsid võivat tuua vaid raskusi ja kuhjusid ning ei mingeid eeliseid. Liivi- ja Eestimaa ning Soome on aga rikkaid ning viljakaid alad, vajalikud Rootsi ülalpidamiseks ja julgeolekuks. Inglismaa lubas toetust ning vahendaja osa.[2]

Samal ajal püüdis Venemaa meelitada enda poole Inglismaa avaliku arvamist, püüdis ära kasutada Inglise kaubanduslikke huvisid, kes olid seotud Vene turuga. Vene valitsus tegi kõik, et

---

1 Michael, W. Englische Geschichte, Bd. II, lk. 485-486
2 Samas, lk. 498-500

kõrvaldada takistused kaubandusele Balti merel ja samaga võtta Inglise valitsuselt ajend eskaadri saatmiseks.

Sellal kui Carteret jõudis Stockholmi, olid läbirääkimised Ahvenamaa saarte küsimuses alanud. Küllaltki tugev partei, kelle esindas kantsler krahv Gronhjelm, tõstas rahu sõlmimise Venemaaga. Mõjustada Rootsit rahu sõlmimisele 1718./19. a. Peeter I ei õnnestunud. George I lubaduste alusel lootis Rootsi Inglismaa sõjalise abiga kaotatud alu tagasi saada. See oli otsustavaks teguriks, miks Rootsi valitsus 1719. a. suvel Vene rahuettepanekud tagasi lükkas. Rootsis oli tugev partei, kes soovis töötada liidus Inglismaaga. Rootsis taotleti 1700. a. Inglise-Rootsi lepingu muudamist vastavate täiendustega. Rootsi vajas rahalist abi ning mitte vähem sõdureid ja laevu. Rootsi nõudis, et Venemaa surutaks tagasi ta varasesse piiridesse ja et teda sunnitaks tagasi andma kõiki vallutusi. Kui Inglismaa need nõudmised täidab, siis on Rootsi nõus looburna valdustest Põhja-Saksamaal.[1]

---

1 Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II, lk. 501

Eriti sobivaks tegid Inglise abi rootslastele Vene võgede dessandid 1719. a.. Rootsi rannik oli nõrgalt kindlustatud. Laevastik oli tugevasti kannatanud. Sõjad Rootsi väeosad pidid sageli taganema. Pealegi tuli Rootsil 1719. a. sõdida ka lääne Taaniga, kus mereväe kestis kuni hilissügiseni.

1719. a. suvel saabus Kopenhaagenisse Inglise eskaader admiral Norrise juhatusel. Kuna aga Inglismaa oli sellal sõjas Hispaaniaga, siis ta pidi hoidma osa oma laevastikust Vahemeres ja osa Inglismaa rannikut jälgimas ning ei saanud paisata Balti merre kõiki oma jõude. Oli ilmne, et Inglise laevastik ilmus Balti merre, et osutada abi Rootsile ja anda löök eelkõige Vene laevastikule ning takistada Vene ja Rootsi vahel rahu sõlmimist. Kuid Inglise laevastik ei asunud tegevusse ja ootas täiendust ning ei takistanud Vene laevastiku edukaid dessante Rootsi territooriumile ja Rootsisse suunatud kontrabandiga kaubalaevade kinnivõtmist venelaste poolt.

Edasistel läbirääkimistel Carteretiga nõustus Rootsi suverenatelt järeleandmistele, kui mõjustatakse admiral Norris't

lähenema laevastikuga Rootsi pealinnale, Rootsi kaitseks.

Olukorrast tingituna püüti lord Cartereti ja Rootsi vahelistele läbirääkimistele anda kindlat vormi. 11.(22.) juulil 1719. a. kirjutati alla eelrahu Rootsi ja Hannoveri vahel. Rootsi loovutas Bremeni ja Verdeni Hannoverile. Rootsi lubas mitte häirida Inglise kaubandust, vaid võimaluse piirides toetada. Hannoveri kuurvürst lubas maksta Rootsile saadud alade eest miljon taalrit ja lepitada Rootsit tema teiste vaenlastega, välja arvatud Venemaaga. George I Inglise kuningana lubas muendada Rootsiga sõpruse- ja liidulepingu. Carteret lubas muesti saata käskjala admiral Norrise juurde, et teda kutsuda appi Rootsi kaitsele.[1]

Lõplik rahu Hannoveri ja Rootsi vahel sõlmiti 9.(20.) novembril 1719. a. Stockholmis.

Samaaegselt püüdis Inglismaa teostada Venemaa isoleerimispoliitikat ja mõjutada Venemaa liitlasi sõlmima separaatrahu Rootsiga. Rootsi valitsev aadlioligarhia kauples sealjuures ise riigi huvidega.

---

1 Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II, lk. 504

Preisisse oli saadetud teine Inglise saadik Whitworth. Tema seisis Inglise diplomaatia ülesanne selles, et sõlmida liit Preisiga Venemaa vastu. Alluseks sellele liidule ja lepingule pidid olema vastastikused garantiid. Need läbirääkimised ei tahtnud kuidagi jõuda soovitud tulemustele. Preisi kuningas Friedrich Wilhelm I kõhkles ja kartis suhete halvenemist Venemaaga. Peeter I oli just saatnud Berliini erilise ülesandega kraahv Tolstoi. See diplomaat nägi oma eesmärki selles, et igati tagistada Inglismaa ja Preisi ning Hannoveri ja Preisi vaheliste lepingute sõlmimist. Kui Vene esindajad nägid, et nad kokkulepet takistada ei saa, esitati nõue Venemaa võtmise kohta üheks lepinguosaliseks.

Kuna aga Preisi kõhkles, siis pidi Whitworth võtma tarvitusele äärmised abinõud. Ta ütles, nagu oleks Rootsiga sõlmitud lepingus ette nähtud Stettini loovutamine Preisile. Selle alusel saavutati kokkulepe. 1719 a. augustis sõlmiti siin lepingud Preisi ja Inglismaa ning Preisi ja Hannoveri vahel. Lõpuks võttis sellest osa ka Rantsusmaa, garantiiaktiga 1719. a.

septembris. Faktiliselt tähendasid need konkulepped Preisi väljumist Põhja Liidust.[1]

Rootsi lootis ikka veel võidule ja väljavaated sellele isegi paranesid. Oli toimunud avalik lõhe Inglise-Hannoveri ja Venemaa vahel. Nüüd avanes Rootsi valitsusele võimalus, mida ta võis kasutada diplomaatia abil, kuigi sõjaline juhtimine oli paraliselt ebaõnnestunud. Rootsi otsustas saavutada liitu Inglismaaga.

Seale lepingute sõlminist Preisiga sai Carteret Stockholmis uusi juhendeid, mis lubasid Inglise-Rootsi 1700. a. lepingu muendamist. Inglismaa lubas rahu ja sõprust, lubas maksta vanu subsiidiume. Samuti lubas ta abistada rahu sõlminist soodsatel tingimustel. Lepingu kõikides punktides oli aga salajane artikkel, mille alusel Rootsi pidi loovutama Preisile Stettini ja osa saari. Rootslased omaltpoolt väitsid, et selle eest peaks neile olema garanteeritud Tallinna ja Liivimaa tagasisaamine. Üldse olid tingimused Rootsile rasked, aga Inglismaa esines käskivalt. Rootsi senat

---

1 Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II lk. 525.

ei tahtnud anda nõusolekut lepingule, kuid siis saabus admiral Norriselt teade, et ta purjetab Karlskrona läheda1 oleva Hanö saare poole, et astuda ühendusse seal asuva Rootsi laevastikuga. See muutis kiiresti rootslaste meeleolu ja lühikeste läbirääkimiste järele sõlmiti 18.(29.) augustil 1719.a. Inglise-Rootsi sellleping. Tallinna ja Liivimaa garanteerimisest ei öeldud enam juttu.[1]

Veel müüdki ei asunud Inglise laevastikku tegevusse. Alanud, tormid ning hiline aastaaeg sundisid teda lahkuma Balti merest. Inglismaa pettis Rootsi lootust abile. Inglismaa ei tahtnud astuda üksi oma jõududega Venemaa vastu. Tema sihiks oli panna teisi võitlema oma huvides. Ka kartis Inglismaa, et Taani võib minna koostöösse Venemaaga ning aidata Vene laevastikku. Inglise diplomaatia suunas kõik oma pingutused sellele, et sõlmitaks rahu Rootsi ja Taani vahel. Sellega oleks ka Taani meelitatud Inglismaa poolele Venemaa vastu ettevalmistatavas sõjas. Carteret paxkus müüd muesti Inglismaa vahendust ro-

---

1 Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II, lk. 529-533

huvs Taaniga, mis võetigi vastu. Rootsi ja Taani vahel sõlmiti esialgu vaherahu 6 kuuks.

Ka Poola kuningas ja Saksi kuurvürst ei olnud rahul Peeter I otsusega, mille järgi Liivimaa pidi jääma Venele. Sellest piisas, et August II astuks Venemaa vastu. Inglismaal tuli muutusi Prantsuse valitsuskoosa tõttu Venevastasesse üritusse ja sundida teda abistama Rootsit. Inglise diplomaatia moodustas Euroopa riikide bloki Venemaa vastu.

Venemaale tekkinud ähvardav olukord sundis Peeter I otsima võimalikke liitlasi. Selleks võis momendil olla ainult Hispaania, kes iseka veel jätkas võitlust temast sõjaliselt ja majanduslikult üle oleva koalitsiooniga.

Hispaania, aga ei suutnud kaua vastu panna vastaste ülekaalukatele jõududele ja pidi kapituleeruma. 1719. a. detsembris saadeti Hispaaniast välja kardinal Alberoni ja 1720. a. kirjutati alla Hoskpitski lepingu, mis lõpetas sõja.[1]

Vene valitsus püüdis sellal mitte häiri-

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 221-223

tada Inglise kaubandust Venemaaga Peetri kâsutuses olevate Balti mere sadamate kaudu. See fakt oleks viinud sõjani ja võtnud rahu pooldajatelt Inglismaal viimase trumbi, mida nad kasutasid võitluses sõja lõpetamise vastu.

1720. a. alguses juba mõistis Inglise valitsus, et on praktiliselt võimatu sundida Peter I tagasi andma Rootsile suuremat osa tema poolt Balti mere ääres vallutatud alasid. Püüd ta püüdis saavutada kas või osalist Rootsile antud lubaduste täitmist ja nõudis, et Venemaa annaks Rootsile tagasi Tallinna, mis oli õieti sõlmpunktiks pääsul lvome lahte. Kuid Venemaa ei võinud ega saanud Tallinnat rootslastele tagasi anda.[1]

Inglise diplomaatia intriigid Venemaa vastu muutusid sellal eriti laialdaseks. Inglismaa püüdis kallutada osavõtule sõjast Venemaa vastu Prantsusmaad, Preisit, Saksa vürstiriike, Taanit, Poolat, Hollandit, Austriat, Türgit. Juba 1719. a. sügisel oli Stockholmis Rootsi, Inglise ja Prantsuse

---

1 Никифоров, Л. А., Русско-английские отношения, lk. 235-238

saadikute vahel koalitsiooniplaan üldjoontes kindlaks määratud. 1719. a. lõpul ja 1720. a. algul saadeti kavatsetud liitlaste juurde Rootsi esindajad, keda kõikjal võeti vastu ebamääraste lubaduste ja kõnvaleõpiklemistega. Preisi oli lubamud peale Stettini saamist tsaarule salaja neutraalseks jääda. Austria ja Prantsusmaa ei lasknud end mingitele kindlatele abilubadustele viia. Pole siis imestada, kui ka Inglise poliitika võttis ettevaatlikuma hoiaku.[1]

Siiski kirjutas Preisi kuningas Inglise diplomaatia survel 21. jaanuaril (1. veebruaril) 1720. a. alla lepingule, millega lubas mitte osutada abi Venemaale sõjas Rootsiga ja nõustus maksma Rootsile 2 miljonit taalrit talle loovutatud Stettini ja selle ümbruse eest.

Samal päeval kirjutati alla lõplik liidu-kaitseleping Inglismaa ja Rootsi vahel, millega mõlemad pooled lubasid vastastikku abi ja toetust. Lepingu alusel saadeti 1720. a. järjekordselt Balti merre Inglise

---

1 Stavenow, L., Geschichte Schwedens, lk. 53

eskaader, mille ülesanders oli sõtamatu kal-
laletungiga hõivitada Vene laevastik. Inglise
eskaadri operatsioonid Balti meres lõppesid
ka sel aastal tegelikult tulemustta. Juuli
lõpus saavutas Vene laevastik, vaatamata
Inglise laevastiku viibimisele Balti meres,
hiilgava võidu Rootsi laevastiku üle Grön-
hami juures.

Inglise diplomaatia vahendusel sõlmis
Rootsi raku Poolaga 7.(18.) jaanuaril 1720.a.
ja Taaniga 3.(14.) juunil 1720.a. Ei olnud
veel viia veenvõlla Rootsi ja Taani huvisid.
Lepinguga loovutati Taanile Slesvig-Holstein-
Gottorpi hertsogi valdused ja tunnustati
Taani õigust võtta väinatolli Rootsi kau-
balaevadelt.

Lõpptulemusena nurrutsid Inglise diplo-
maatia poolt väljatöötatud Venevastase
koalitsiooni plaanid siiski läbi. Selle põh-
juseks olid vastuolud loodava koalit-
siooni liikmete vahel (Inglismaa ja Prant-
susmaa; Türgi ja Austria; Rootsi ja Taani;
Poola ja Türgi jne. vahel).

Taani ei leppinud, et temalt olid võe-
tud Prantsusmaa nõudmisel Rootsilt või-
detud territooriumid. Rootsi platsdarmi

olemasolu Saksamaal ei võinud meeldida Austriale. Samuti ei lootnud Austria midagi saavutada sõjas Venemaaga. Peale selle oli Austrial sõjaoht Türgiga ja pidades silmas Prantsusmaa tugevnemist ei soovinud Austria omada tagalas vaenulikku Venemaad. Türgi's, vaatamata Inglise diplomaatia vastutegevusele, õnnestus Vene diplomaadil Daškovil sõlmida leping igavesest rahust. Holland hoidis kõrvale vahelesegamisest Põhjasõtta, sest sel oleks võinud tuua talle vaid kahju. Varssavis selgus varsti, et poolakad vaid meelsasti nõudsid Liivimaa loovutamisest neile ja võtavad vastu Inglismaa toetust, aga sõdida ei soovi. Inglismaa ja Prantsusmaa vahekord oli 1719./1720. a. küllaltki pinev rahu küsimuses Hispaaniaga. Asi läks nii kaugele, et mõlemad hakkasid tegema ettevalmistusi sõjaks. Pärast rahu Hispaaniaga tegi Prantsusmaa regent Orleansi hertsog Philippe 1720. a. kevadel isegi ettepaneku Peeter I-ma liit, mille eeltingimuseks oleks rahu sõlmimine Vene ja Rootsi vahel. Sidemeid Venemaaga ei tahtnud katkestada ka Preisi.

Inglismaa ja Prantsusmaa välispoliitikat halvas teatud ajaks neis maades puhkenud finantskriis.

Rootsi ise oli sõjast niivõrd kurnatud, et ta oli võimetu isegi kaitsetegevuseks ega võinud mõeldagi pealetungist Venele. 1720.a. maandusid Rootsis mitmed Vene väeüksused ja nende retked ulatusid kuni Stockholmini. Samuti tekitasid Rootsis rahutust kuulujutud, et tsaaril on plaane Holsteini hertsogi suhtes, kes peale Rootsist lahkumist taotles igati oma päritsõiguse taastamist ja hakkas otsima Peeter I toetust.

Võis oodata, et Rootsi on varsti sunnitud rahu sõlmima. Inglise kuningas George I andis Rootsi valitsusele nõu tsaariga rahu sõlmida enne, kui Saksa kurfürst või mõni muu valitseja tõmbaks Rootsi lepinguisse, mis oleks talle kahjuks. Ta soovitas 1719.a. Stockholmi saadetud Prantsuse saadik Campredon saata Peterburi ja püüda alata läbirääkimisi vaherahust ning rahu üle.[1]

Peeter I nõustus vastu võtma Prantsusmaa

---

1 Сборник РИО, т. 40, lk. XXXVIII – XXXIX

vahenduse otsestel läbirääkimistel. Läbirääkimiste kohaks valis Rootsi kuningas Peeter I poolt ettepandud Rannost või Ystadist Ystadi (Musikaupunki) linna.[1]

1721. a. veebruaris jõudis Prantsuse saadik Campredon Peterburi, kus tal oli läbirääkimisi nii tsaari endaga kui ka tema ministritega. Ta tutvus venelaste kindlate nõudmistega säilitada Eesti- ja Liivimaa, Ingeri ja Karjala koos Viiburiga. Hiljem Soomet olid venelased nõus tagasi andma. Tsaari ministrid ei varjanud, et nad teavad, kui võrd Rootsi olukord on halvenenud võrreldes selle olukorraga, mis oli Ahvenamaa kongressi ajal. Venemaa olukord oli aga tublisti paranenud. Türgiga oli 1720. a. hilissügisel sõlmitud rahu. Poolaga oli sõlmitud traktaat, et ta ei lase läbi vägesid, kes kavatsevad tungida Venemaale Liivimaa kaudu. Luhadusi oli andnud ka Preisi, kes muide lubas mitte ühineda Venevastaste koalitsioonidega. Lõpuks Inglismaal valitses segadus, mille põhjuseks olid majanduslikud raskused.

---

1 Соборник РИО, т. 40, lk. 1

Rootsi oli tegelikult jäetud üksi: „... Inglismaa abile ei võinud toetuda. Kui venelased oma dessantidega 1721.a. kinnitasid teatri mõõdukust, siis Inglismaa ei osutanud otsustaval momendil abi, millele Rootsi lootis ja mida Inglismaa talle lubas. Inglise valitsus saatis küll jälle eskaadri Balti merre, aga ka nüüd ei õnnestunud neil hävitada Vene laevastikku. Sel ajal Inglismaa tahtis ainult üht: kiiremini väljuda Skandinaavia kriisist."[1]

Venemaa jäi kindlalt oma nõuete juurde ja oli valmis nii sõjaks kui ka rahuks. Selle kandis ette ka Campredon peale oma tagasipöördumist Stockholmi ja mõne päeva pärast oli lõpuks otsustatud sõlmida rahu Venemaaga ning saata viitamatult Rootsi volinik Nystadi. Nystadis püüdsid rootslased samuti venitada läbirääkimisi ja taotleda paremaid rahutingimusi. Rootsi esindajad väitsid, et kui Liivimaa ja Viiburi jäävad Venemaale, siis rootslased „... nõustuvad

---

1 Андерссон, И., История Швеции, lk. 258

enne laskma endal ära raiuda käed, kui kirjutada alla sellisele rahulepingule."[1]

Rahukonverents toimus 1721. a. maist septembrini ja lõpuks kirjutati 30. augustil (10. septembril) 1721. a. Ivaanes Nystadi (Uusikaupunki) linnas J. V. Brussi ja A. J. Ostermani ning Liliensterni ja Strömfeldi poolt alla rahulepingule Venemaa ja Rootsi vahel, vastavalt Peeter I poolt esitatud tingimustele. Rootsi pidi leppima rasskemate rahutingimustega kui olid need, mida Peeter I oli valmis andma Rootsile 1718./1719. a.

Nystadi (Uusikaupunki) rahu alusel kinnitati nüüd Ingeri, osa Karjala, Eesti- ja Liivimaa kuulumus Venemaale. Rootsile tagastati Soome ja lubati maksta Liivimaa eest 2 miljoni taalri ulatuses kompensatsiooni. Rootsi sai õiguse osta igal aastal Liivimaalt tollita leivavilja 50 tuhande rubla eest.

Poolale kui Venemaa liitlasele anti õigus sõlmida traktaat Rootsiga tingimusel, et see poleks vastuolus Nystadi

1 Соловьев, С., История России, т. XVII, lk. 364

(Musikaupunki)nahuga.

Põhjasõda oli lõppenud Venemaa võiduga. Venemaa väljus Balti merele ja jäi ta rallastel rindalalt püsima. Rootsi muutus teisejärgulisers riigiks.

Lõppsõna

Nystadi (Musicaumunki) rahuga oli lõppenud 21 aastat kestnud Põhjasõda, mis oli toonud suuri muutusi nii rahvusvahelise kui ka nea maade sisepoliitilisse ellu. Venemaa võidul Põhjasõjas oli väga suur tähtsus: sellega loodati Balti mere äärsete idapoolsete maade ühendamine Venemaaga, saavutati eluliselt vajalik väljapääs Balti merele ning likvideeriti sajandeid püsinud platsdarm, kust oli olnud kerge teostada agressioone põlistele Vene aladele. Balti provintsid olid oma geograafiliselt asendilt K. Marxi hinnangu järgi loomulikuks lisandiks natsionaalriigile, kes valdab nende taga asetsevat maad. Venemaa tootis suure osa laevaehituseks vajalikke materjale, kuid ei omanud varem väljapääse meredele. Samal ajal need väljapääsud kuulusid rootslastele, kes omakorda ei valitsenud nende taga olevate maade üle. „... Peter vallutas ainult selle, mis oli absoluutselt vajalik tema maa normaalseks areenimiseks.[1]

---

1 K. Marx, Secret Diplomatic History of the 18th Century; Tsiteeritud: Eesti ajalugu, lk. 102

Eesti- ja Liivimaa elus olid Põhjasõjast kõige tähtsamad aastad XVIII saj. algul. 1701.-1705. a. toimusid sõjalised operatsioonid rootslastega otseselt Baltikumi territooriumil, millele 1709.-1710. a. järgnes viimaste siinsete Rootsi tugipunktide vallutamine. Tegelikult oli Eesti- ja Liivimaa saatus juba otsustatud Poltaava lahinguga, mille tõttu otsene tagajärjena oligi 1710. a. nende alade ühendamine Vene riigiga.

Oskuslikult ära kasutades Baltikumis kujunenud Venemaale soodsat sisesituatsiooni, alistatakse rootslaste viimased tugipunktid Balti mere rannikul ennem kohalikke sissitegude huvide arvestamisega kui relvade abil. Ainult Riia avaldas kõige kauem ja kõige tugevamat vastupanu tsaar Peeter I vägedele. Kuid ka siin kergendasid osava poliitika võidud Vene armee tegevust ning säästsid tuhandete sõdurite elu. Kõik sündmused Eesti- ja Liivimaal, kus vaid olid Rootsi garnisonid, andsid 1710. a. alla kapitulatsioonide alusel.

Ei tohi aga unustada, et sealjuures Vene valitsus tugines kõige reaktsioonilisemale kohalikele feodaalsetele elementidele.

Eesti ja Läti elanikkond jäid endiselt balti parunite ja linnapatriitsiide mõju alla, kes säilitasid kõik oma seisuslikud privilleegid, mis andsid neile laialdased võimalused talupoegade kõige karmimaks ekspluateerimiseks. Vastavad riigi kõrgeima võimu aktid said vootsiaegsetel alustel kujunenud balti erikorra edasise rakendamise juriidilisteks alusteks.

Samal ajal Eesti- ja Liivimaa ülemine Vene impeeriumi koosseisu tähendas, et nad muutusid suure riigi osadeks, kellega neil tekkisid kiiresti sellised organisatsioonilised majanduslikud ja kultuurilised sidemed, mida Balti provintsidel ei olnud ega võinudki olla Rootsiga.

Pärast 1710.a. kandus sõjategevus edasi Soome ja Saksamaa territooriumile, kuid ka siin seadis Vene valitsus võitluse peaeesmärgiks oma positsioonide edasise kindlustamise Balticumis. Nii nelvadega kui ka diplomaatilisel teel tuli anda vastulöök neile riikidele (Rootsi, Inglismaa jt.), kes ei taht-nud näha Venemaa tugevnemist Balti mere ääres ja püüdsid teda ilma jätta vallutatud aladest. Kuid kõik püüded vastu

tõstada ülesannete lahendamisele, mis olid püstitatud Balti mere ranniku suhtes, nurjusid. K. Marx näitab, et Inglismaa tegeliskult ise aitas oluliselt kaasa Venemaa muutumisele Balti mere võimuks ja tema sadamate asutamisele.[1]

Alles 1721.a. Nystadi (Musikaupunki) rahu kinnitas Venemaale lõplikult ka valdused Baltikumis. Eesti- ja Liivimaale saabus lõpuks püsiv rahu terveltkaheks sajandiks.

Nystadi (Musikaupunki) rahuga oli toimunud ka Euroopa jõudude vahekorras põhjalik pöörе. Rootsi olukord oli poliitiliselt, strateegiliselt ja majanduslikult tundvalt halvenenud. Nii Rootsi kui ka Poola nõrgenesid pidevalt. Varasel ajal tugevnesid eriti läänes Inglismaa ja idas Venemaa. Venemaa lülitus üha aktiivsemalt rahvusvahelisse ellu ja tema diplomaatia kaastegevusel lahendatakse vähispoliitilisi küsimusi Kirde-Euroopas, Baltikumis, Lähis-Idas. Tänu Baltikumi vallutamisele Venemaa kindlustas endale üleoleku naaberriikide suhtes ja oli tõmmatud pidevasse

---

1 K. Marx/F. Engels, Briefwechsel, Bd. II, lk. 133-135

ning vahetusse kontakti ükskõik millise Euroopa riigiga nii poliitiliselt kui ka majanduslikult. Balti küsimus oli XVIII sajandil territoriaalses mõttes lahendatud. Venemaa jaoks ta muutus, kui mitte täielt, siis oma olulises osas sisepoliitika probleemiks, mille all mõeldakse juba sisemise juhtimise küsimusi „muestivallutatud provintsides."[1]

See ei tähenda, aga, et Balti meri poleks hiljem enam mingisugust osa etendanud rahvusvahelises elus. Balti meri on alati olnud Euroopa riikide huviobjektiks, kes on olnud huvitatud ta valdamisest ja taltnud tugevdada siin oma positsioone.

---

1 Зутис, Я., Остзейский вопрос, lk. 5

Kasutatud kirjandus.

Marksismi-leninismi klassikud

1.) K. Marx, Chronologische Exzerpte,
Heft IV.
Archiv Marx u. Engels, Bd VIII, (i.k.), 1946,
lk. 3-316

2.) K. Marx, Marx an Engels, 1856 Februar 12.
Karl Marx / Friedrich Engels,
Briefwechsel II Band: 1854-1860, Moskau-
-Leningrad, (i. a.), lk. 133-137

3.) К. Маркс, Маркс - Людвигу Кугельману
17 февраля 1870 г..
К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения,
том XXVI, (i. к.), 1935, lk. 41-43

4.) [Ф. Энгельс], Английское военное управление.
Экономическое и политическое
положение Англии.
К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения,
том X, Москва, 1933, lk. 225-268

5.) Ф. Энгельс, Внешняя политика русского
царизма.
К. Маркс и Ф. Энгельс, Сочинения,

том XVI, часть II, (i. к.), 1936, lk. 3-40

6.) V. I. Lenin, Mis on „rahvasõbrad" ja kuidas nad võitlevad sotsiaaldemokraatide vastu?

V. I. Lenin, Teosed, 1. köide, Tallinn, 1948, lk. 109-299

Allikad

1.) Журнал или поденная записка, блаженной и вечнодостойной памяти Государя Императора Петра Великого с 1698 года даже до заключения Нейштатского мира, часть I, Санктпетербург, 1770

(Журнал или поденная записка)

2.) Записки Юста Юля Батского посланника при Петре Великом (1709-1711), Москва, 1899

(Записки Юста Юля)

3.) Книга Марсова или воинских дел от войск Царского Величества российских во взятии преславных фортификацей, и на разных местах храбрых баталий учиненных над войски Его Королев-

.ского Величества Свейского,
Санктпетербург, 1766
(Книга Марсова)
4.) Письма и бумаги императора Петра
Великого, том IX, выпуск второй,
Москва, 1952
(Письма и бумаги Петра Великого,
т. IX, выпуск второй)
5.) Сборник Императорского Русского Истори-
ческого Общества, том 34,
С. Петербург, 1881
(Сборник РИО, т. 34)
6.) Сборник Императорского Русского Истори-
ческого Общества, том 40,
С. Петербург, 1884
(Сборник РИО, т. 40)
7.) Сборник Императорского Русского Истори-
ческого Общества, том 50,
С. Петербург, 1886
(Сборник РИО, т. 50)
8.) [Мафиров, П.], Рассуждение какие законные
причины Его Величество Петр
Великий император и само-
держец Всероссийский и прочая,
и прочая, и прочая; к началу
войны против Короля Карола 12,

Ливляндскомъ 1700 году имѣетъ, (i.k.),
[1729]
(Расширеніе...)

9.) Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter- und Landschaft und der Stadt Riga vom 4. Juli 1710 nebst deren Confirmationen, Dorpat, 1865
(Schirren, C., Die Capitulationen der livländischen Ritter und Landschaft und der Stadt Riga)

10.) Schirren, C., Die Recesse der livländischen Landtage aus den Jahren 1681 bis 1711, Dorpat, 1865
(Schirren, C., Die Recesse der livländischen Landtage)

11.) Winkelmann, E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval vom Jahre 1710 nebst deren Confirmationen, Reval, 1865
(Winkelmann, E., Die Capitulationen der estländischen Ritterschaft und der Stadt Reval)

Käsitlused ja uurimused

1.) Андерсон, М., История Швеции, Москва, 1951
(Андерсон, М., История Швеции)

2.) Зутис, Я., Борьба за Балтийское море и исторические судьбы Латвии и Эстонии.
Исторический журнал, №7, июль, 1940
lk. 60-70
(Зутис, Я., Борьба за Балтийское море; „Исторический журнал", №7, 1940)

3.) Зутис, Я.Я., Об историческом значении присоединения Латвии к России
Вопросы истории, 7, июль, 1954
lk. 95-105
(Зутис, Я.Я., Об историческом значении присоединения Латвии к России; „Вопросы истории", №7, 1954)

4.) Зутис, Я., Эстонский вопрос в XVIII веке,
Рига, 1946
(Зутис, Я., Эстонский вопрос)

5.) История дипломатии; том I, Москва, 1941
(История дипломатии, т. I)

6.) История Латвийской ССР, том I, Рига, 1952
(История Латвийской ССР, т. I)

7.) История Польши, том I, Москва, 1954
(История Польши, т. I)
8.) Кафенгауз, Б.Б., Петр I и его время, Москва, 1948
(Кафенгауз, Б.Б., Петр I)
9.) Манусевич, А.Я., Очерки по истории Польши, Москва, 1952
(Манусевич, А.Я., Очерки по истории Польши)
10.) Никифоров, Л.А., Русско-английские отношения при Петре I, (i.w.), 1950
(Никифоров, Л.А., Русско-английские отношения)
11.) Осипов, К., Разгром шведских интервентов войсками Петра I, Москва, 1951
(Осипов, К., Разгром шведских интервентов)
12.) Очерки истории СССР период феодализма. Россия в первой четверти XVIII в. Преобразования Петра I, Москва, 1954
(Очерки истории СССР)
13.) Соловьев, С., История России с древнейших времен, т. XIV, Москва, 1871
(Соловьев, С., История России, т. XIV)
14.) Соловьев, С., История России с древней-

mих времен, том XV, Москва, 1873
(Соловьев, С., История России, т. XV)
15.) Соловьев, С., История России с древней-
mих времен, том XVI, Москва, 1874
(Соловьев, С., История России, т. XVI)
16.) Соловьев, С., История России с древней-
mих времен, том XVII, Москва, 1875
(Соловьев, С., История России, т. XVII)
17.) Устрялов, Н., История царствования
Петра Великого, том III, Санкт-
петербург, 1858
(Устрялов, Н., История царство-
вания Петра Великого, т. III)
18.) Устрялов, Н., История царствования
Петра Великого, том IV, часть I,
Санктпетербург, 1863
(Устрялов, Н., История царство-
вания Петра Великого, т. IV, ч. I)
19.) Устрялов, Н., История царствования
Петра Великого, том IV, часть II,
Санктпетербург, 1863
(Устрялов, Н., История царство-
вания Петра Великого, т. IV, ч. II)

20.) Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belage-
rung und Kapitulation der Stadt

Riga 1709-1710.;
Mittheilungen aus dem Gebiete der Geschichte Liv-, Est- und Kurlands;
15 Band, Riga, 1893 lk. 220-334
(Buchholtz, A., Zur Geschichte der Belagerung und Kapitulation der Stadt Riga, Mittheilungen, Bd. 15)

21.) Bunge, Th. v., Der baltische Civilproceß nach der Justizreform vom Jahre 1889, Band I, Reval, 1890
(Bunge, Th. v., Der baltische Civilproceß)

22.) Eesti NSV ajalugu, Tallinn, 1952
(ENSV ajalugu)

23.) Eesti NSV ajalugu, I köide, Tallinn, 1955
(Eesti NSV ajalugu, I kd.)

24.) Greiffenhagen, W., Die Belagerung und Kapitulation Revals im Jahre 1710, Reval, 1910
(Greiffenhagen, W., Die Belagerung und Kapitulation Revals)

25.) Gurin, I., Viimnetatud „kuldne Rootsiaeg" Eesti Bolševik, № 9, mai 1948, lk. 16-33
(Gurin, I., Viimnetatud „kuldne Rootsi aeg"; „Eesti Bolševik", № 9, 1948)

26.) Narrodin, V. V., Peeter I, Tartu, 1948
(Narrodin, V. V., Peeter I)

27.) Michael, W., Englische Geschichte im achtzehnten Jahrhundert, II Band, Berlin und Leipzig, 1920
(Michael, W., Englische Geschichte, Bd. II)
28.) VVLiidu ajalugu, I köide, Tallinn, 1951
(VVL ajalugu, I kd.)
29.) Pogodin, M.P., Offener Brief an Herrn Professor Schirren über dessen Buch: Livländische Antwort, Berlin, 1870
(Pogodin, M.P., Offener Brief)
30.) [Samarin, J.], Juri Samarins Anklage gegen die Ostseeprovinzen Rußlands, Leipzig, 1869
(Juri Samarins Anklage)
31.) Schirren, C., Livländische Antwort an Herrn Juri Samarin, Leipzig, 1869
(Schirren, C., Livländische Antwort)
32.) Stavenow, L., Geschichte Schwedens 1718-1772, Gotha, 1908
(Stavenow, L., Geschichte Schwedens)
33.) Telpuhhovski, B.S., Põhjasõda 1700-1721. Peeter I väejuhitegevus, Tartu, 1949
(Telpuhhovski, B.S., Põhjasõda)

Sisukord

A Sissejuhatus . . . . . lk. 2
B 1. Võitlus Eesti-ja Liivimaa pärast a. 1700 - 1709 . . . lk. 9
2. Eesti-ja Liivimaa ühendamine Venemaaga a. 1710 . . lk. 42
3. Kapitulatsiooniaktid ning balti aadli ja linnade privilegiide generaalkonfirmatsioonid. Vende tähtsus võitluses Baltikumi pärast . . . . lk. 85
4. Võitlus Eesti-ja Liivimaa pärast a. 1711-1721. . . . lk. 112
C Lõppsõna . . . . . lk. 157
D Kasutatud kirjandus. . . . lk. 162